

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Ústav sociální práce

Příčiny bezdomovství v kontextu neoliberalismu

Diplomová práce

Autor:	PhDr. Klára Vondrušková, DiS.
Studijní program:	Sociální politika a sociální práce
Studijní obor:	Sociální práce
Forma studia:	Kombinovaná

Vedoucí práce:	Mgr. et Mgr. Radka Janebová, Ph.D.
----------------	------------------------------------

Hradec Králové, 2022

Zadání diplomové práce

Autor:	PhDr. Klára Vondrušková, DiS.
Studium:	U18049
Studijní program:	N6731 Sociální politika a sociální práce
Studijní obor:	Sociální práce
Název diplomové práce:	Příčiny bezdomovství v kontextu neoliberalismu
Název diplomové práce AJ:	Causes of homelessness in the context of neoliberalism

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce se bude zabývat problematikou bezdomovství v kontextu neoliberalismu. Cílem práce bude zmapovat strukturální a individuální příčiny zjevného bezdomovství, jejich vzájemné propojení a vliv v průběhu celého životního příběhu. S ohledem na zjištěné příčiny navrhne možnosti působení sociální práce. Ke zjištění bude použita kvalitativní výzkumná strategie.

LUPTÁK, L. Neoliberalismus a marginalita: studie z českého reálkaptalismu. Brno: Doplněk, 2013.
MATOUŠEK, o., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin. Praha: Portál, 2010. VÁGNEROVÁ, M., MAREK, J., CSÉMY, L. Bezdomovectví ve středním věku: příčiny, souvislosti a perspektivy. Praha: Karolinum, 2018.

Garantující pracoviště:	Ústav sociální práce, Filozofická fakulta
Vedoucí práce:	Mgr. et Mgr. Radka Janebová, Ph.D.
Oponent:	PhDr. Martin Smutek, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce:	29.6.2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala, pod vedením vedoucí diplomové práce Mgr. et Mgr. Radky Janebové, Ph.D., samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Příbrami dne 31.03.2022

PhDr. Klára Vondrušková, DiS.

Anotace

VONDRUŠKOVÁ, KLÁRA. Příčiny bezdomovství v kontextu neoliberalismu. Hradec Králové: Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022, 78 str. Diplomová práce.

Tato diplomová práce se zabývá příčinami bezdomovství v kontextu neoliberalismu. Teoretická část se věnuje problematice bezdomovství. Nejprve vymezuje k účelu této práce základní pojmy zjevné bezdomovství, a individuální a strukturální příčiny bezdomovství. Následuje vhled do problematiky bezdomovství v kontextu neoliberální ideologie, charakteristika sociální práce a sociální prevence skrz cílovou skupinu jedince bez domova. Empirická část obsahuje výzkumná zjištění, kde pomocí sekundární analýzy strukturovaného rozhovoru s osobami bez domova pohybujícími se na území města Příbram hledá individuální a strukturální příčiny podílející se na jejich nepříznivé sociální situaci. Následně pomocí interpretace objasňuje jejich vzájemné propojení a vliv v kontextu životního příběhu. V závěru navrhuje s ohledem na zjištěné příčiny bezdomovství možnosti preventivního působení sociální práce.

Klíčová slova:

zjevné bezdomovství, neoliberalismus, individuální příčiny, strukturální příčiny, sociální prevence

Annotation

VONDRUŠKOVÁ, KLÁRA. *Causes of homelessness in the context of neoliberalism*. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2022, 78 pp. Master Thesis.

This thesis deals with the causes of homelessness in the context of neoliberalism. The theoretical part deals with the issue of homelessness. First, it defines the basic concepts of apparent homelessness and the individual and structural causes of homelessness for the purpose of this work. This is followed by an insight into the issue of homelessness in the context of neoliberal ideology, the characteristics of social work and social prevention through the target group of homeless individuals. The empirical part contains research findings where, using a secondary analysis of a structured interview with homeless people moving in the territory of the city of Příbram, he searches for individual and structural causes contributing to their unfavorable social situation. Subsequently, through interpretation, he clarifies their interconnection and influence in the context of the life story. In conclusion, it proposes possibilities for preventive action of social work, taking into account the identified causes of homelessness.

Keywords:

apparent homelessness, neoliberalism, individual causes, structural causes, social prevention

Obsah

Úvod.....	8
1 Cíl práce a metodika zpracování.....	10
2 Teoretická část.....	12
2.1 Problematika bezdomovství.....	13
2.1.1 Legislativní ukotvení.....	15
2.1.2 Vymezení pojmu zjevného bezdomovství	17
2.1.3 Individuální a strukturální příčiny bezdomovství.....	20
2.1.4 Člověk bez domova jako cílová skupina sociální práce	22
2.2 Dva protikladné pohledy na neoliberalismus	25
2.3 Sociální práce a prevence v problematice bezdomovství	30
2.4 Shrnutí teoretické části.....	34
3 Empirická část.....	37
3.1 Metodika výzkumu	37
3.1.1 Formulace cíle výzkumu	37
3.1.2 Zdůvodnění vybrané výzkumné strategie.....	39
3.1.3 Strategie volby výzkumného souboru	41
3.1.4 Transformace dílčích výzkumných cílů do indikátorů.....	41
3.1.5 Způsob zpracování získaných údajů.....	43
3.1.6 Etická a jiná rizika výzkumu	44
3.2 Popis a interpretace zjištění	45
3.2.1 Dílčí cíl 1: individuální a strukturální příčiny podílející se na vzniku zjevného bezdomovství	46
3.2.2 Dílčí cíl 2: vzájemné propojení příčin a vliv v kontextu životního příběhu... 51	
3.2.3 Dílčí cíl 3: možnosti preventivní sociální práce	55
3.3 Shrnutí výzkumné části	64
Závěr a diskuze.....	69
Seznam tabulek.....	72
Seznam grafů	72
Seznam použité literatury.....	73
Přílohy	

Seznam použitých zkratk

MPSV = Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky

FAENTSA = Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci

ETHOS = The European Typology of Homelessness and Housing Exclusion
(typologie vyloučení z bydlení)

ODS = Občanská demokratická strana

TOP 09 = Tradice Odpovědnost Prosperita

VÚPSV = Výzkumný ústav práce a sociálních věcí

DC = dílčí výzkumný cíl

VO = výzkumná otázka

Úvod

„Bezdomovectví člověka nedefinuje, je to jen přechodná životní fáze. Lidé jsou stále lidmi, chvíli žijí na ulici, pak někde zase bydlí a nelze k nim přistupovat odlišně jen proto, že v dané chvíli leží na matraci pod mostem.“ (Havel, 2021:15)

Člověk bez domova je pro většinou společnost kdosi, kdo často nestojí za povšimnutí. Archetyp „bezdomovec“ je vnímán jako starší zanedbaný zapáchající opilý muž posedávající před obchodem, na nádraží nebo u metra s krabicí levného vína. Ve skutečnosti je to jen malá, ale nejvíce zjevná část lidí bez domova. Pokud člověk ztratí bydlení – svoji základní lidskou potřebu, přirozeně se stává ohroženým a zranitelným. Pokud tuto situaci nedokáže delší dobu uspokojivě řešit, stává se obětí marginalizace¹ (Prudký, Šmídová, 2010). Omezené možnosti naplňovat své základní životní potřeby vedou zákonitě k deprivaci a snížené schopnosti využívat veřejné instituce, být aktivní součástí ekonomického systému, s následkem narůstající chudoby, kvůli níž se marginalizace ještě více prohoubuje (Holpuch, 2011).

Motivací pro výběr tohoto tématu je má zkušenost z mé mnohaleté každodenní praxe sociálního pracovníka, kdy se často nejen v prostředí laické veřejnosti, ale také na multidisciplinárních odborných platformách diskutuje otázka zásluhovosti pomoci této komunitě žijící na okraji společnosti. Do jaké míry si za své problémy a propad na sociální dno mohou osoby bez domova sami, a do jaké míry za to může společnost? V odborných statích někteří autoři (např. Hradecký, 2015; Prudký, 2015) upozorňují, že na vzniku bezdomovství se podílí mnoho faktorů a prakticky nikdy nejde o jednu příčinu, jejíž odstranění umožní problém vyřešit, ale o složitý mnohorozměrný problém, na který okamžité řešení neexistuje.

Také mediální stereotyp ukazující konkrétní osudy lidí, kteří se ocitli na ulici, je převážně založený na striktní individualizaci problémů a přehlížení systémových příčin bezdomovství (Jirák, 2015). Problematika bezdomovství je v médiích obecně konstruována jako společnosti cizí svět esteticky nepřijatelných osob a současně jako hrozba pro občany většinové společnosti. V konkrétnější podobě pak jako individuálně prožívaný stav, který nastal osobním selháním, případně zradou či nedostatkem ochoty pomoci ze strany bližních, kdy systémová opatření

¹ Marginalizace je proces postupného vyloučení na okraj společenského systému. (Mareš, 2000)

společnosti jsou neúčinná a pečující organizace sice pomohou potřebným, ale ne všem. Zcela tam chybí strukturální příčiny tohoto jevu a osoba bez domova je pokaždé ta, jejíž osud je výsledkem přísně individuálního vývoje, kdy úspěchy i neúspěchy jsou výsledkem činnosti jedince, případně způsobeny náhodou, aktuálními okolnostmi apod.

Studie sledující vztah české veřejnosti k osobám bez domova poukazují na nižší ochotu české společnosti těmto lidem pomáhat. Důvodem je tendence spatřovat v jejich nepříznivé sociální situaci pouze vlastní zavinění (Kliment, Dočekal, 2016). Důsledkem tohoto pohledu je nižší společenská podpora vynakládání veřejných prostředků na pomoc lidem žijícím na ulici. Zdůrazňování individuálního zavinění či selhání snadno (a možná někdy záměrně) odvádí pozornost od vyhodnocování nepříznivých ekonomických a sociálních dopadů přetrvávajícího bezdomovství pro celou společnost.

Přínosem zjištění získaných v rámci této diplomové práce pro praxi sociální práce může být především reflexe problému bezdomovství v kontextu soudobé neoliberální společnosti, která může vést k překonání bariéry předsudků a opovržení vůči lidem žijícím na ulici, a následnému pochopení bezdomovství především jako problému společnosti, nikoliv jako výhradní záležitost jedince.

1 Cíl práce a metodika zpracování

Tradiční sociální práce se přednostně zaměřuje na zajišťování sociálního fungování klientů v rámci jejich okolí. Má tendenci se orientovat spíše na individuální příčiny než na sociálně ekonomické hledisko vzniklých problémů. V současném neoliberalním diskurzu jsou individuální problémy jedinců či celých komunit převážně vnímány jako osobní neschopnost poradit si s požadavky či podmínkami sociálního prostředí. Ve své práci vycházím z teze, která upozorňuje na skutečnost, že individuální problémy jedinců by měly být zkoumány také ve vztahu k jejich strukturálním příčinám.

Hlavním cílem práce je identifikovat strukturální a individuální příčiny vzniku zjevného bezdomovství u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram, následně interpretovat jejich vzájemné propojení a vliv v kontextu celého životního příběhu, a v souvislosti se zjištěnými individuálními a strukturálními příčinami navrhnout možnosti působení sociální práce, jež vedou k prevenci či zmírnění příčin zjevného bezdomovství jak směrem k ohroženému jedinci, tak směrem vedoucím ke změně systému. Aby byl hlavní cíl práce naplněn, vydefinovala jsem tři dílčí cíle. Prvním dílčím cílem je zjistit individuální a strukturální příčiny podílející se na vzniku zjevného bezdomovství u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram. Druhým dílčím cílem je popsat vzájemné propojení zjištěných individuálních a strukturálních příčin zjevného bezdomovství a vliv v kontextu životního příběhu u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram. Třetí dílčí cíl je navrhnout možnosti působení sociální práce vedoucí k prevenci či zmírnění zjištěných individuálních a strukturálních příčin zjevného bezdomovství u vybraných osob bez domova žijících ve městě Příbram.

Teoretická část práce je věnována problematice bezdomovství v rámci České republiky. Je zaměřena především na vyjasnění pojmů, se kterými následně pracuji v rámci výzkumné části. Nejprve vysvětlím pojem zjevné bezdomovství, definuji člověka bez domova jako cílovou skupinu sociální práce, a dále teoreticky vymezím individuální a strukturální příčiny bezdomovství. Následně představím dva protikladné pohledy na neoliberalismus, a jak se tato ideologie dívá na problematiku

bezdomovství. V rámci kapitoly týkající se sociální práce popisují obtížnosti a mnohdy bezmocnost sociální práce s cílovou skupinou osob bez domova, také možné cesty vedoucí ke ztrátě bydlení a následnému životu na ulici. Závěrem teoretické části se věnuji prevenci v rovině primární, sekundární a terciární. V rámci kritického pohledu budu vycházet především z konceptu Bourdieua a jeho nástupce Wacquanta.

Ve výzkumné části práce se pomocí sekundární analýzy strukturovaných dotazníků výzkumu osob zjevně bez domova, pohybujících se na území města Příbram, zabývám zjišťováním individuálních a strukturálních příčin vzniku zjevného bezdomovství vymezených v rámci teoretické části, jejich vzájemného propojení a vlivu v kontextu životního příběhu. Formulované dílčí cíle výzkumu transformuji do výzkumných otázek nižšího řádu a následně do konkrétních indikátorů. V poslední části práce se věnuji popisu a interpretaci zjištění. S ohledem na zjištěné příčiny vyhledám z dostupných zdrojů možnosti působení sociální práce v rámci České republiky, a to jak směrem k jedinci, tak možné působení sociálních pracovníků vedoucí ke změně systému.

Tato práce je určena všem těm, kterým není lhostejný osud lidí žijících na ulici, a kdykoliv se s problematikou bezdomovství setkají tváří v tvář, ptají se „proč? A jak?“. Laické veřejnosti, představitelům veřejné moci a studentům sociální práce či ostatních humanitních oborů může pomoci pochopit současný celospolečenský kontext provázející tento sociální jev. Sociálním pracovníkům a ostatním odborným pracovníkům v sociálních službách, aktivně pracujících s cílovou skupinou osob bez domova, tato práce může přivést k potřebě častější reflexe a sebereflexe při výkonu své práce a možná i potřebě změnit jejich nynější postoje, jednání či zacházení s jedinci a skupinami ohroženými ztrátou bydlení či žijících na ulici. Bonusem by pak mohla být aktivizace sociálních pracovníků něco změnit – chuť hledat nové způsoby a metody sociální práce se zaměřením nejen na cílovou skupinu osob bez domova, ale také směrem ke komunitě, včetně podněcování systémových změn vedoucích k prevenci strukturálních příčin bezdomovství.

2 Teoretická část

V první části práce se budu teoreticky zabývat problematikou bezdomovství, se zaměřením na (pro společnost) nejvíce viditelnou komunitu osob bez domova žijících přímo na ulici. Nejprve tedy pro výzkumný účel diplomové práce obecně vymezím pojem zjevné bezdomovství a definuji individuální a strukturální příčiny bezdomovství. Následně se budu snažit problematiku bezdomovství zasadit do kontextu ideologie neoliberálního státu, kdy představím dva protikladné pohledy na tuto ideologii. V rámci kritického pohledu budu vycházet především z konceptu Bourdieua a jeho nástupce Wacquanta. Kapitulu zakončím částí věnovanou sociální práci a prevenci zaměřenou na klientelu osob bez přístřeší.

Fenomén bezdomovství² není vymezen jednou jedinou správnou definicí a neexistuje ani žádné konkrétní vyčíslení tohoto jevu, vyjadřující přesnou skutečnost. Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovství v České republice do roku 2020 chápe bezdomovství jako formu extrémního vyloučení jedince, jehož příčinou i důsledkem je chudoba. O lidech bez domova hovoří jako o těch, kteří „z různých (objektivních či subjektivních) důvodů nemají dovednosti nebo prostředky k tomu, aby si bydlení zajistili nebo udrželi sami“ (MPSV, 2013:5). Evropská federace národních organizací pracujících s osobami bez domova (dále také FAENTSA) definuje bezdomovství jako absenci vlastního, trvalého a přiměřeného bydlení (Hradecký, 2007). Osoby bez přístřeší jsou ti lidé, kteří nejsou schopni získat vlastní, trvalé a přiměřené obydlí, nebo si nejsou schopni takové obydlí udržet kvůli nedostatku finančních prostředků nebo jiným sociálním bariérám.

Pro konstruktivní přístup k tomuto jevu je však důležité pochopení, že bezdomovství není pouze jednou z forem chudoby, tedy materiálního nedostatku. Mareš (1999) ve své studii konstatuje, že bezdomovství je víc než jen chudobou a zdůrazňuje zásadní spojitost s procesem marginalizace, tedy „z neschopnosti bezdomovců participovat na způsobu života, který je standardní pro většinu populace“ (Mareš, 1999:58).

² z anglického jazyka „homelessness“ (pozn. aut.)

2.1 Problematika bezdomovství

Podoba bezdomovství, jak ji vnímá většinová moderní společnost, se objevila na konci 19. století v souvislosti s průmyslovou revolucí (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). Jedná se o celosvětovou problematiku, ale v České republice byla tomuto tématu věnována pozornost až počátkem 90. let 20. století. V letech předchozích nebylo zejména z politických důvodů na osoby bez přístřeší nijak výrazně přihlíženo, přestože jejich existence byla zřejmá. Po roce 1989, v rámci celospolečenských změn, začala být problematika bezdomovství více zjevná. Každý jedinec nebyl schopen se pružně přizpůsobit nové politicko – ekonomické situaci, kde bylo nutné si nejen poradit s nově nabytou svobodou, vyžadující od člověka určitou míru odpovědnosti, ale také vyrovnat se zvýšeným nárokům spojených se ztrátou některých dříve jasně daných sociálních jistot (Průdková, Novotný, 2008).

Pro potřeby sociální práce se používá vícero definic pojmu s podobným obsahem. Za bezdomovství je obecně označována životní situace lidí, kteří postrádají pevný, pravidelný a přiměřený příbytek k přenocování (Jandourek, 2012). Bezdomovství také označuje člověka nacházejícího se v situaci bezprostřední nouze, v níž se ocitl člověk bez trvalého (rozuměj stabilního) domova. Výraz domov je asociován s určitou úrovní jistoty a bezpečí, nikoli pouze místem, kde lze přespávat pouze v technickém slova smyslu bez emočních vazeb (Matoušek, Koláčková, Kodymová, 2010). Také další autoři, např. Průdková a Novotný (2008), poukazují na absenci domova jako na místo, kde je rodina, kde je láska a péče, kde se člověk učí žít ve společnosti lidí, učí se přijímat určité hodnoty a osvojuje si svůj životní styl. Mít domov znamená pocit jistoty, že se má člověk kam vrátit, a že zde existují osoby, kterým na nás záleží. Absence domova je pro každého jedince zásadní zásah do jeho života, zásah do jeho životních hodnot, pro většinu je to ztráta každodenní jistoty, zázemí, ztráta vědění, že máme kam a za kým jít. O absenci se zmiňují i Vágnerová, Marek, Csémy (2018) jako o ztrátě soukromého teritoria mající vlastní formální a emocionální složku. Potřeba domova je zřejmá i ze způsobu, jakým si lidé bez domova přístřešky upravují, aby dojem domova alespoň částečně nahrazovaly. Stálé místo k bydlení znamená pro člověka fyzický základ domova, které mu poskytuje soukromí.

Kopecká (2015) považuje bezdomovství za určitý způsob života, výsledek celkového psychosociálního selhání spojený s naprostou ztrátou prestiže ve společnosti. Bělík a kol. (2017) do bezdomovství zahrnuje jednání a procesy vedoucí ke ztrátě zázemí, střechy nad hlavou, životní jistoty, k sociální exkluzi.

V případě označení člověka bez domova se setkáváme s užíváním trochu hanlivě znějícího výrazu „bezdomovec“, člověk na ulici nebo osoba bez přístřeší (Průdková, Novotný, 2008). V některé odborné literatuře jsou osoby, kterých se týká bezdomovství, označovány také jako sociálně slabí, či jako nepřizpůsobiví občané (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012; Hradecký, 2007). Pojem „bezdomovec“ zvykově označoval osobu bez domovské obce nebo vlasti, tedy migranta, cizince. K účelu této práce budu proto používat pro osobu, která ztratila své zázemí a žije na ulici vhodnější pojem *člověk bez domova* či *bez přístřeší*.

Bezdomovství je extrémní forma sociálního vyloučení³ ze společnosti. Hradecký (2007) poukazuje na skutečnost, že u osoby bez přístřeší dochází k vyloučení v rovině sociální, fyzické, ale také právní. Fyzickou ztrátou označuje ztrátu fyzického zázemí, chudoba osob bez přístřeší vylučuje úplnou právní ochranu státu, a z roviny sociální zmiňuje sociální nepřizpůsobivost. Ztráta sociálních vazeb a sociální stability bývají spojeny s obecným nezakotvením a chybějícím pocitem patřit k určité sociální skupině (kromě té bezdomovské), potažmo celé společnosti (Vágnerová, Marek, Csémy, 2018). Průdková a Novotný (2008:12) o bezdomovství uvádí, že „...*je více než nedostatkem přístřeší a více než chudobou, je součástí širšího procesu marginalizace založeného na neschopnosti bezdomovců participovat na způsob života, který je standardní pro většinu populace.*“. Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky (dále také MPSV) ve své zprávě označuje již samotné vyloučení za zásadní sociální problém. K sociálnímu vyloučení dle této zprávy patří koncentrace vlivů způsobujících krajní chudobu, jako rozpad nejbližších sociálních vztahů, snížení sociálního a kulturního kapitálu, nedostatečná vzdělanost, nízká kvalifikace, rozpad rodinného zázemí, snížený sociální status a ekonomické problémy včetně nezaměstnanosti (MPSV, 2012).

³ Podle autorů Průdková, Novotný (2008) je sociální vyloučení nedostatkem příležitostí a nerovností v účasti na životě ve společnosti. Jedná se především o nerovnost přístupů k základním zdrojům ve společnosti (vzdělání, zdravotní péče, zaměstnání, bydlení a sociální ochrana). Podle Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, je sociální vyloučené definováno jako vybočení z běžného života společnosti a nemožnost se do něj zpět zapojit z důvodu nepřízně sociální situace.

2.1.1 Legislativní ukotvení

Každý stát má ke svým občanům závazky a je povinen mu zajistit dostupnost práv a svobod. V této podkapitole se budu proto zabývat zákonnými normami České republiky, které jsou v současnosti platné a vztahují se přímo či zprostředkovaně k problematice bezdomovství. Jsou totiž základním rámcem pravidel, který by všichni zainteresovaní aktéři měli respektovat. Šíře a dosah legislativy však ukazuje na mnoho vrstevnost a složitost problematiky bezdomovství.

Základním východiskem je ústava, ústavní zákony a mezinárodní smlouvy, kterými je Česká republika vázána. Stát podle Listiny základních práv a svobod zaručuje „...základní práva a svobody všem bez rozdílu (...) sociálního původu.“ (Zákon č. 2/1993 Sb., Článek 3, odst. 1). Mimo jiné je to také hmotné zabezpečení ve stáří a při nezpůsobilosti k práci, právo na ochranu zdraví a „...každý, kdo je v hmotné nouzi, má právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních podmínek.“ (Zákon č. 2/1993 Sb., Článek 30, odst. 1, Článek 31). Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech naši republiku zavazuje k uznání „...právo každého jednotlivce na přiměřenou životní úroveň pro něj a jeho rodinu, zahrnující v to dostatečnou výživu, šatstvo, byt..., učiní opatření ... k zajištění spravedlivé distribuce potravin ...Smluvní státy učiní opatření k vytvoření podmínek, které by zajistily všem lékařskou pomoc a péči v případě nemoci.“ (Vyhláška č. 120/1976 Sb.). I přes zákonné zakotvení jsou některá základní práva pro osoby bez domova prakticky nedostupná, např. mnohdy dochází k odmítání ošetření osob ze strany lékařů, nejedná-li se o akutní zdravotní stav (Průdková, Novotný, 2008).

Občanský zákoník z roku 1964⁴ upravoval nájemní vztah k bytu a do jisté míry chránil nájemníky před případnou svévolí pronajímatele. Upravoval možnost společného nájmu bytu manžely nebo jinými osobami a zaručoval přechod nájmu bytu se stejnými podmínkami při úmrtí nájemce na osobu, která s ním bydlela. Nový občanský zákoník⁵ ochranu nájemníků výrazně oslabuje ve prospěch pronajímatelů. Dopadem je skutečnost, že pro určitou část populace (např. rizikové a nežádoucí nájemníky) je získání bytu do nájmu obtížné, až nemožné. V praxi pak vymizela jistota udržení si bydlení formou nájemní smlouvy na dobu neurčitou.

⁴ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník

⁵ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, Zvláštní ustanovení o nájmu bytu, §§2288 až 2290

Nejdůležitější právní předpis ovlivňující oblast bezdomovství z hlediska sociální práce s cílovou skupinou osob bez domova je Zákon č.108/2006 Sb., o sociálních službách. Jedná se o zákon, který upravuje poskytování pomoci a podporu osobám, které se nachází v nepříznivé životní situaci, a to prostřednictvím sociálních služeb a příspěvků na péči. Zavedl typologii sociálních služeb s taxativním výčtem druhů a činností, z nichž některé jsou důležité pro pomoc lidem bez domova. Tento systém je sice přehledný, ale brání vzniku nových druhů služeb pro některé cílové skupiny. V současné době je to především pobytová služba pro starší bezdomovce, seniory na pokraji bídy a invalidní osoby dlouhodobého nebo i trvalého charakteru s nutností poskytovat sociální (eventuálně také ošetrovatelskou) péči. Hradecký (2007) upozorňuje, že zákon nepodporuje jakoukoliv formu dlouhodobého bydlení s podporou pro osoby se zkušeností života bez domova. Poskytovatelům sociálních služeb se ojediněle daří získat nájem bytu pro službu přechodného podporovaného bydlení⁶. Následné získání standardního nájemního bydlení pro tyto osoby se stává spíše utopií.

Podle Zákona č. 128/2000 Sb., o obcích, obec v samostatné působnosti pečuje v souladu s místními předpoklady a místními zvyklostmi o vytváření podmínek pro rozvoj sociální péče pro uspokojování potřeb svých občanů. Jde především o uspokojování potřeby bydlení, ochrany a rozvoje zdraví. Tyto povinnosti jsou však upraveny velmi obecně a jsou tedy prakticky nevymahatelné, protože neexistují sankce za jejich neplnění.

Pomoc osobám bez domova a osobám ohroženým ztrátou bydlení z hlediska finanční podpory upravuje Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, a Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Jedná se o zákony upravující poskytování pomoci k zajištění základních podmínek pro život skrze peněžní dávky. Podmínky pro nárok na různé druhy finanční podpory jsou však tak striktně stanoveny, že se dostávají do rozporu s možnostmi a schopnostmi mnoha osob bez domova, zejména těch chronických, zjevných. Proto pro většinu osob, které jsou bezdomovstvím zasaženy nejvíce a jsou nejvíce viditelní na veřejnosti, se tyto příležitosti stávají zcela nebo zčásti nedostupnými.

⁶ Podporované bydlení je nájemní bydlení podmíněné poskytováním sociální služby. Nerozhoduje, zda je zároveň i finančně zvýhodněné. (pozn.aut.)

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, ve svém § 47, odst. 2, ukládá povinnost zdravotnickému zařízení v případě propouštění pacienta, u něhož není zajištěna další péče, o tom včas informovat obecní úřad obce s rozšířenou působností příslušný podle adresy místa trvalého pobytu pacienta. V praxi je tak často pacient – člověk bez domova – propuštěn do nejbližší noclehárny nebo denního centra, v lepším případě do azylového domu (Šupková, 2007).

Zákonných norem vztahujících se k problematice bezdomovství je samozřejmě více. Jedná se o zákony, které jsou pro bezdomovství podpůrnými, některé upravují postupy jednotlivých orgánů, některé naopak trestají tyto osoby za jejich přečiny. Bezdomovství je složitý jev ovlivňovaný všemi oblastmi sociální politiky. Samostatná legislativní úprava by mohla mít pro tuto oblast významnou úlohu. Na základě zákonů mohou jednotlivé orgány přebírat odpovědnost za práci s osobami ohroženými ztrátou bydlení a životem na ulici v jejich regionech. Přijetí zákonné normy upravující komplexně problematiku bezdomovství není a nebude v České republice na pořadu dne. S neexistencí takového zákona je zřejmá okrajovost pohledu na tuto problematiku ze strany zákonodárců. Současné právní předpisy spíše vyvolávají dojem, že je podpora nastavena zejména pro osoby, které se nachází v nouzi dočasně, nikoli však pro osoby bez domova se všemi svými specifiky (Průdková, Novotný, 2008).

2.1.2 Vymezení pojmu zjevného bezdomovství

Z předchozí kapitoly je zřejmé, že výklad pojmu bezdomovství je různorodý. Lze jej chápat v užším nebo širším pojetí, a proto také mnohdy určuje rozdílný přístup sociálních pracovníků při kontaktu s jedinci bez domova. *„Bezdomovectví lze vymezit tak úzce, že by zahrnovalo pouze osoby přežívající venku bez střechy nad hlavou, nebo může být definováno v širším smyslu. Skutečnost, že se dosud chápe bezdomovectví příliš úzce, brání v přijetí a aplikaci postupů, které by vedly z bezdomovectví ven.“* (Hradecký a kol., 2007:31). V této kapitole se blíže podívám na tradiční rozlišení zjevného bezdomovství od skrytého a potencionálního bezdomovství (např. Marek, Strnad, Hotovcová, 2012), a na současnou typologii Evropské federace národních sdružení pracujících s osobami bez domova.

Zjevné bezdomovství je nejvíce vidět. Do této kategorie spadají osoby žijící na veřejných místech, přímo na ulici nebo v místech neurčených k bydlení (Vágnerová, Marek, Csémy, 2015). Jedná se o osoby bez přístřeší a bez možnosti uchýlit se mimo prostor veřejnosti. Veřejností jsou většinou nazýváni „bezdomovci“. Toto označení nejsou schopni zapřít a zároveň je sami často považují za ohrožující (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012; Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010). Běžně je vidíme ve skupinách kolem nádraží, v příbytcích pod mosty. Tato komunita je spojena pocitem sounáležitosti. Často tak žijí i celé rodiny (Kopecká, 2015). Autoři Průdková, Novotný (2008) označují zjevnými osobami bez domova ty, které většinou poznáváme na ulici na první pohled – zanedbaný zevnějšek, zápach, znečištěný oděv, nepřiměřená obuv. Chování na veřejnosti spočívá ve sbírání odpadků, nedopalků cigaret, žebrání. Častokrát mají u sebe mnoho příručních tašek a zavazadel, kde mají prakticky veškerý svůj majetek.

V rovině sociální se v rámci odborné literatury objevuje také pojem chronické bezdomovství jako syndrom komplexního sociálního selhání, které se projevuje „*neschopností jedince akceptovat a zvládat běžné požadavky na řádný život ve společnosti*“ (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013:23). Tento syndrom je charakteristický velkým počtem dílčích sociálních problémů jedince bez domova spojené se znevýhodňujícími dispozicemi a nepříznivými životními zkušenostmi.

Skryté bezdomovství je reprezentováno osobami bez bytu, žijícími na ubytovnách a v azylových domech, nebo v jiné formě nejistého bydlení, které je spojeno se střídáním přechodného pobytu u známých či příbuzných, a může být předstupněm života na ulici (Vágnerová, Marek, Csémy, 2018). V této kategorii se nachází nejvíce lidí bez domova. Charakteristické pro skryté bezdomovství je časté stěhování (Kopecká, 2015). Autoři Marek, Strnad, Hotovcová (2012) do této kategorie řadí osoby, které jsou bez možnosti získání stálého bydlení, ale místo života na ulici si volí jinou strategickou cestu přespávání na různých ubytovnách, u známých. Jedná se o skupinu, jejíž počet můžeme jen těžko odhadovat.

Potencionální bezdomovství je kategorie osob, které jsou akutně ohroženy ztrátou domova. Příkladem jsou lidé žijící v nevyhovujících podmínkách, např. v domech určených k demolici, nájemníci v nelegálních podnájmech bez řádné nájemní smlouvy, apod. (Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010). Jsou to lidé mající střechu

nad hlavou, ale jejich bydlení má do budoucna velmi nejistý charakter a mohou se ze dne na den ocitnout na ulici. Stálé bydlení je pro ně vzdálené a riziko bezdomovství tak aktuální. Jedná se např. o osoby propuštěné z institucionálních zařízení, bez rodiny či jiného sociálního zázemí, dlouhodobě nezaměstnané a ty, které pracují pouze příležitostně či nelegálně. Do situace potencionálního bezdomovství je může dostat i různé závislostní chování, především závislost na alkoholu, návykových látkách či patologické hráčství (Průdková, Novotný, 2008). Tito lidé nejsou součástí veřejného prostoru, proto úřadům a sociálním službám nezřídka unikají. Pomoc jim je často poskytnuta až ve fázi skrytého (v lepším případě) či zjevného bezdomovství (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012; Kunstová, 2018).

Za nejvíce zranitelné, a tedy extrémně vyloučené jedince, můžeme považovat ty, kteří dlouhodobě žijí a přespávají venku, často ve veřejném prostoru⁷. Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci vytvořila typologii vyloučení z bydlení nazývanou ETHOS. Mít domov je chápáno ve třech stěžejních rovinách, jejichž absence může vést k ohrožení bezdomovstvím (Hradecký, 2007):

- mít přiměřené bydlení, které může osoba výlučně užívat,
- mít prostor pro vlastní soukromí a pro možnost rozvoje sociálních vztahů,
- mít právní důvod k užívání.

Z toho vyplívají čtyři formy vyloučení, kdy každá z nich znázorňuje absenci bydlení (Hradecký, 2007):

- osoby bez střechy,
- osoby bez bytu,
- osoby s nejistým bydlením,
- osoby s nevyhovujícím bydlením.

Podle této kategorizace je problematika zjevného bezdomovství, tedy osoby dlouhodobě žijící a přespávající venku, společně s těmi, co přespávají v noclehárnách, tzv. osobami bez střechy. Poslední sčítání osob bez domova realizované Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí ukázalo, že v dubnu 2019

⁷ Tzn. v parcích, pod mostem, na nádraží, v městské hromadné dopravě, v kanálech, v jeskyních, ve stanech, v garážích, ve squatech, ve vracích aut, apod. (pozn. aut.)

žilo v České republice přibližně 11 600 osob bez střechy, přičemž 77% z nich přespávalo v době sčítání venku (Nešporová, 2019).

2.1.3 Individuální a strukturální příčiny bezdomovství

Osoby bez domova bývají z různorodých vrstev společnosti, pochází z odlišných rodin, dosáhli odlišné úrovně vzdělání, jsou různě staří. Co člověk, to jedinečná životní cesta. Podle výzkumu MPSV z roku 2016 (Kunstová, 2018) se nejčastěji jedná o zadlužení (90,0%), závislost na alkoholu (79,2%) a nezaměstnanost (78,7%). Mezi méně časté důvody je uváděno gamblerství (12,2%) a onemocnění (10,9%). Štěchová (2008) naopak uvádí jako nejčastější příčinu ztrátu rodinného zázemí, zdravotní postižení, psychické onemocnění a opuštění institucionálního zařízení, nejčastěji věznice. O různých okolnostech vedoucí k bezdomovství často hovoří při setkání s osobami bez domova terénní sociální pracovníci či sociální pracovníci během poskytování různých sociálních služeb. Nejvíce zmiňovanými tématy jsou nezaměstnanost, závislost na návykových látkách, rozpad rodiny a sociální izolace, propuštění z institucionálního zařízení, duševní nemoci, tíživá zdravotní či sociální situace (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). To může být vodítkem při snaze o prevenci bezdomovství.

Není nijak těžké ztratit domov a stát se osobou bez přístřeší, což je dáno různorodostí a mnohočetností možných příčin. Autoři Hradecký, Hradecká (1996) příčiny bezdomovství uspořádali do čtyř podkategorií:

- materiální faktory (ztráta bydlení, nejisté bydlení, ztráta zaměstnání či dlouhodobá nezaměstnanost, nedostatečné příjmy, zadluženost, tragická událost v podobě ztráty živitele a další),
- faktory vztahové (změny struktury rodiny, vztahové problémy, diskriminace ženy, narušené vztahy mezi jednotlivými členy, rozvod, násilí v rodině, sexuální zneužívání a další),
- faktory osobní (mentální retardace, duševní či tělesná retardace, invalidita, závislosti, osamělost a další),
- faktory institucionální (propuštění z vězení, dětského domova a dalších zařízení).

Příčiny vedoucí ke vzniku bezdomovství se však tradičně dělí do dvou hlavních skupin - příčiny individuální a příčiny strukturální (Průdková, Novotný, 2008).

Individuální příčiny vytvářejí celkovou sociální situaci jedince, kterou podmiňuje zejména úroveň jeho začlenění ve společnosti (Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010). V rámci takto užívaného pojmu jsou uvažovány příčiny spojené s osobností, přítomností či nepřítomností sociálního nebo zdravotního hendikepu a dosaženému vzdělání s následným společenským uplatněním, kvalitou rodinného zázemí a sociálními vazbami. Tyto faktory mohou být ovlivňovány nejen osobnostními rysy jedince, ale také rodinou a vazbami v rámci společenské skupiny, ve které se jedinec pohybuje, a dalšími okolnostmi. Z tohoto důvodu je pojem „individuální příčiny“ nepřesný, protože zahrnuje příčiny také na úrovni mikrosystému – tedy vztahy jedince s rodinou, přáteli, v zaměstnání, apod. Jedinci postižení bezdomovstvím totiž často pochází z dysfunkčních rodin, kde byli dlouhodobě oběťmi nezájmu, domácího násilí, a byli vystaveni špatným podmínkám bydlení a nedostatečným materiálním zabezpečením (Kopecká, 2015). Zároveň označení „individuální“ může být zavádějící a působit moralizujícím dojmem. Proto bych ráda zdůraznila, že k účelu této diplomové práce v rámci individuálních příčin uvažuji o příčinách ovlivněných jedincem (avšak bez jakéhokoliv obviňování) a mikrosystémových příčinách.

Strukturální příčiny jsou převážně přisouzeny chybě systému a osoba bez domova je takového systému obětí. Strukturální příčiny jsou ovlivňovány sociální sférou státu (Hradecký, Hradecká, 1996). Podle Bělíka (2017) jsou strukturální příčiny výsledkem společenských poměrů, mírou nezaměstnanosti, sociální politikou státu, úrovní legislativy, migračními procesy a dalšími jevy. Podle Kopecké (2015) se jedná o nezaměstnatelnost, s tím propojenou nekonkurenceschopnost prosazení se na trhu práce, bytová politika státu (finančně nedostupné bydlení) a chudobu. Mimo politiku zaměstnanosti a bytové politiky lze zahrnout postavení etnických minorit ve společnosti, a postoj majority ke skupinám osob bez domova (Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010). K účelu této práce jsou pod pojmem „strukturální příčiny“ zahrnovány příčiny makrosystémové a mezosystémové. Strukturální příčiny mohou negativně působit na dodržování lidských práv, na zachování integrity práva a respektování zásady rovných možností pro veškeré občany, na vzdělanosti a kvalifikaci občanů (Hradecký, Hradecká, 1996). Tedy nerovný přístup ke zdrojům, související mimo jiné se stále více se prohlubujícími regionálními rozdíly v rámci

České republiky. Systémové chyby je možné odstranit činností státu (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). V dnešní společnosti lze za hlavní strukturální příčiny způsobující nárůst bezdomovství považovat neadekvátní politiku zaměstnanosti, nedostatek sociálního, resp. dostupného bydlení, a nevyhovující podporu chudých a osob se sociálním či zdravotním znevýhodněním. Současná systémová opatření spíše zvyšují pasivní přístup a závislost na sociálním systému, je přítomna pracovní diskriminace starších osob, žen, etnických menšin, a chybí rozšířenější podpora pro zaměstnavatele nabízející práci osobám se znevýhodněním. V oblasti bydlení je stále citelnější současný deficit dostupného bydlení, kdy podstatná skupina nízkopříjmových občanů není schopná uplatit stále se zvyšující standardní nájemné, a ocitají se tak v přímém ohrožení ztrátou bydlení. Poptávka po dostupném bydlení je mnohonásobně vyšší než jeho nabídka (Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010). Odráží se zde také stále se zvyšující regionální rozdíly.

Podle Kopecké (2015) jsou strukturální a individuální příčiny často vzájemně propojeny, a v důsledku bezdomovství se k nim připojují další problémy ztěžující návrat osobám bez domova k standardnímu stylu života.

2.1.4 Člověk bez domova jako cílová skupina sociální práce

Lidé bez domova jsou trvale nezajištěni v uspokojování základních životních potřeb. Na první pohled je patrné jejich materiální strádání, méně zřejmé a společností málo reflektované jsou vztahová deprivace, nárůst osobních problémů, oslabení sebeúcty a ztráta schopnosti řešit svou situaci vlastními silami. Jsou zatlačováni do přežívání o samotě, nebo v nahodile vzniklých a podobně strádajících skupinkách, a ze společnosti jsou fakticky vyřazeni. Proto je potřebné uvést, jak moc rozšířený problém tento jev je pro společnost v České republice.

Na jaře roku 2019 proběhlo rozsáhlé sčítání osob bez domova Výzkumným ústavem práce a sociálních. Výsledkem bylo sečtení 21 230 dospělých osob bez domova spadající do kategorie ETHOS „bez střechy“ a do vybraných kategorií „bez bytu“⁸. Přitom největší podíl lidí, kteří jsou dlouhodobě bez domova, přespávají „venku“. Bylo konstatováno, že devět z deseti osob bez domova nemá stabilní bydlení déle

⁸ Výzkum byl cíleně zaměřen pouze na osoby přespávající venku, v nolehárnách, v azylových domech, v domech na půli cesty a v obecních ubytovnách. (pozn. aut.)

než rok, a přibližně každá druhá jej nemá dokonce šest a více let. Nešporová a Holpuch (2020) dále uvádějí, že více než polovina osob přespávajících venku nechce využívat ubytovací služby typu nocleháren a azylových domů, z čehož dovozují, že „*stávajícímu sociálnímu systému se nedaří lidem po ztrátě domova uspokojivě a v přiměřeném časovém horizontu pomáhat k opětovnému získání stabilního bydlení*“ (Nešporová, Holpuch, 2020:101). Tato skupina je tou nejchudší, nejzadluženější, s nejhůře naplněnými osobními potřebami, s nejhorším zdravím, s nejmenším množstvím pracovních zkušeností a nejnižší úrovni víry ve zlepšení stávající situace. Jsou zde také nejvíce rozšířené závislosti na alkoholu a návykových látkách. Z uvedeného je patrné, že osoby bez domova, které žijí v té největší bídě, využívají sociální pomoc minimálně.

Na základě výzkumu klientů Nízkoprahového denního centra o.s. Naděje byla autory Prudkým a Šmídovou (2011) popsána obecná klasifikace trajektorií (cest) k bezdomovství. Konstatují, že existují čtyři cesty k bezdomovství:

První „dlouhá“ trajektorie má často podobu celoživotní dráhy a vychází ze startovací životní pozice jedince s nulovým, někdy dokonce záporným sociálním, kulturním i ekonomickým kapitálem. Je to důsledkem dlouhodobého a prohlubujícího se nerovného přístupu k šancím v naší společnosti a nedokonalé, až nedůsledné práce s vlivy, které jej způsobují. Vstup do bezdomovství touto trajektorií je příznačný spíše pro mladší osoby, osoby vyrůstající mimo rodinu, osoby s nejnižším vzděláním a kvalifikací, osoby „rodící se do exkludovaného prostředí“⁹. Týká se to asi 30% populace bez domova v České republice.

Druhá „krátká“ trajektorie je založená na shluku vlivů, které mohou vést poměrně rychle až k bezdomovství. Typické je spojení zadlužení, dlouhodobé nezaměstnanosti, zdravotních potíží, vysokých nákladů na chod domácnosti ve vztahu k příjmům, hledáním řešení prostřednictvím opakovaného zadlužení se, nebo útěku od řešení k alkoholu, gamblerství, drobné kriminalitě, apod., což následně vyústilo v rozpad rodiny a vyloučení jedince z domácnosti. Jedná se o osoby, které svoji životní dráhu začaly jako ekonomicky aktivní, ale nezvládly rozpor mezi požadavky na „obvyklý standard“ domácnosti a rodiny, a možnostmi,

⁹ Podle Prudkého (2011) jde v podstatě o reprodukci exkludovaného postavení – uzavřený kruh, z něhož je jen minimální možnost úniku.

keré jejich domácnost měla. V zásadě přijaly princip konzumního způsobu života – štěstí a smysl života je úspěch vyjádřený nejlépe vlastnictvím věcí a v penězích, a hledání zdrojů pro jejich naplnění bez ohledu na skutečné možnosti a závazky. Tato cesta potkává často osoby středního věku. U seniorů je situace spojena s osaměním a neschopností pokrýt nezbytné životní náklady, protože na ně příjmy nestačí. Patří sem také nemalá část populace, která žije v chudobě a musí si půjčovat i na základní výdaje domácnosti při skromném způsobu života. Tato skupina představuje více než polovinu osob bez domova a tento podíl stále roste.

Třetí „zdravotní“ trajektorie se týká lidí, pro které jsou příznačné zdravotní potíže a indispozice. Tito lidé nemohou, nebo jen z části mohou zvládnout obvyklé způsoby životního stylu a soužití s lidmi v dané společnosti. Často tyto indispozice nejsou diagnostikovány, nebo jde o potíže jako neschopnost sociální adaptace. Nejčastěji jde o rozličné psychické poruchy. Jejich podíl na počátku bezdomovství není vysoký, ale s délkou života bez domova výrazně roste, jsou tedy následkem způsobu života bez domova¹⁰.

Čtvrtou trajektorií je „bezdomovství jako volba“, která je ve vyspělých zemích poměrně běžná, u nás zatím spíše sporadická. Mnohé studie zkoumající každodenní způsob života osob bez domova (např. Holpuch, 2011; Vašát, Gibas, 2018) představují bezdomovství jako svébytný způsob života spojený se specifickými způsoby obživy, neproduktivním trávením volného času a specifickým morálním řádem, které stávající sociální situaci osob bez domova ještě utvrzují. Takto popsaná problematika bezdomovství nahrává veřejnému mínění, které chápe bezdomovství do určité míry jako individuální volbu, a proto nesouhlasí s vynakládáním veřejných prostředků na sociální pomoc určenou těmto osobám. Proto je dobré zmínit, že se jedná především o adaptaci na neuspokojivé materiální podmínky, v nichž se lidé bez domova ocitli (Nešporová, Holpuch, 2020). Toto adaptativní chování může být považováno za překážku ve změně jejich stávající sociální situace, ne však za její příčinu (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012).

¹⁰ Prudký (2015:30) uvádí, že výzkum mezi zjevnými bezdomovci v Praze ukázal, že 80% z nich má zdravotní potíže, a to především psychické poruchy, které ale nebyly součástí jejich života při vstupu do bezdomovství.

2.2 Dva protikladné pohledy na neoliberalismus

V této kapitole se budu věnovat dvou protikladným pohledům na ideologii neoliberalismu v sociální oblasti. Mezi zastánce optiky neoliberalismu patří především člen rakouské školy Hayek, který je považován za otce neoliberalismu (Boneau, 2004). Společně s Friedmanem založil tzv. montpelerinskou společnost s cílem reformovat klasický liberalismus a najít nový směr, který by prosazoval svobodný trh, ale zároveň předcházel negativním sociálním dopadům (Power, Weinfurter, 2015). Neoliberalismus je ve svém základu primárně orientován na trh a tržní ekonomiku¹¹. Ve světě se objevuje především na přelomu 70. a 80. let 20. století ve spojení s poválečnou ekonomickou krizí, jejíž důsledek byl spatřován v sociálním státu a jeho intervencích. Keller (2011) uvádí, že zastánci neoliberalismu považují sociální stát za utlačivou moc, od níž je potřeba občany osvobodit. Sociální stát je považován za neefektivní, neúspěšný a svazující, ve svém důsledku jako příčina sociálních problémů společnosti. Je zdůrazňována důležitost svobody trhu směřující k větší flexibilitě, svobodě a konkurenceschopnosti, a považována za universální všelék na řešení celé palety problémů společnosti.

Neoliberální ideologie v oblasti sociálního zajištění vychází ze tří základních premis - svobody, individualismu a ekonomické racionality. Člověk je racionální bytostí, která je schopna se na základě svého vlastního uvážení zcela samostatně rozhodovat o tom co a proč bude činit (Ruthjersen, 2007). Proto není důvod, aby stát za jedince rozhodoval v tom, kam bude investovat své peníze, v jakých oblastech se bude rozvíjet, a jak naloží se svým vlastním osudem. Základním právem každého člověka je rozhodnout se, zda se zabezpečí na důchod, do jaké míry se bude starat o svůj zdravotní stav a jaké vzdělání si zvolí. K otázkám sociálního zajištění Hayek (2004) uvádí, že nás tyto povinné poplatky a jejich financování zatěžují jak v mládí, tak ve stáří a dokonce mají vliv i na naše zaměstnání a vzdělání. „*Tím, že se zajišťujeme, zbavujeme se svobodné volby v těchto oblastech a v důsledku pak systém, nikoli jedinec sám, určuje, v jaké oblasti je výhodné se rozvíjet.*“ (Hayek, 2004:91). V centralizovaném systému dochází k nerovnosti mezi tím, co jedinec platí, a co získává. Dorovnávání nepřízně osudu není přirozeným společenským jevem

¹¹ Ve světě jej praktikovali především politici jako Margaret Thatcher ve Velké Británii, nebo Ronadl Reagan ve Spojených státech amerických. V naší republice tento směr prosazují především politici pravicových stran ODS a TOP 09.

a nerovnost¹² samotná by neměla být vnímána jako zápor. „*Absolutní zabezpečení, kde je člověku zajišťována stávající životní úroveň, odírá člověku svobodné rozhodování a navíc demotivuje jedince ke kreativnímu a aktivnímu přístupu k životu a práci.*“ (Hayek, 2004:114). Stejně je reflektována otázka bydlení – člověk nemá být demotivován k vlastnímu úsilí řešit svou bytovou situaci, má k ní přistupovat kreativně a racionálně. Tato oblast je tedy také nechána zcela na individuální zodpovědnosti a stát by neměl být oprávněn k výstavbě normovaných bytů (Dodson, 2006).

Na svobodu jedince se však úměrně váží rizika a celková zodpovědnost, proto neoliberalisté zcela nezavrhují úlohu státu. Stát vytváří rámec a nastavuje základní pravidla pro samotné fungování celé společnosti, má zajišťovat základní ochranu potřebnou pro zachování života a zdraví jedince. V sociálním zabezpečení je tak státem poskytována pouze minimální ochrana pro případ nezaměstnanosti či nenadálých situací. Sociální zajištění a státní podpora jsou udělovány na základě výkonu, nikoli za odsloužené roky či současné společenské postavení. Sociální dávky jsou nastaveny na minimální úroveň, protože jejich účelem není udržovat sociální status, ale zajistit jen nejzákladnější potřeby. Například zdravotní či důchodové pojištění jsou stanoveny v minimální výši tak, aby občan nebyl povinen odevzdávat částku vyšší než je nezbytně nutné, a jiné než základní služby jsou financovány navíc. Takto je přenášena odpovědnost státu na samotné občany.

Představiteli kritické optiky vůči neoliberalismu jsou především Bourdieu a jeho následovník Wacquant. Koncept Bourdieua (2008) popisuje neoliberalismus jako specifické rozlišení femininní (levé) a maskulinní (pravé) ruky státu. Levá „ochranná“ ruka zahrnuje sociální a preventivní služby veřejného a neziskového sektoru – tzv. výdajová ministerstva (zejména práce a sociálních věcí) a instituce, které plní obdobné funkce (zejména neziskové organizace). Patří sem sociální pracovníci, streetworkeri, zaměstnanci úřadu práce, atd. Levá ruka, jakožto pozůstatek minulých sociálních bojů, by měla ochraňovat zájmy jedinců s nízkým sociálním a kulturním kapitálem, a redistribuuje zdroje ve jménu sociální spravedlnosti. Zmírňuje tím sociální dopady tržní logiky a z ní plynoucí nerovnosti. Zatímco pravou „represivní“ ruku reprezentují zastánci volného trhu a fiskální

¹² Největším přínosem svobodného kapitalismu je rovnost příležitostí, která by měla zaručit možnost zlepšení schopností jedince, s čímž postupně přichází i vyšší blahobyť. (Friedman, 1994:147)

zodpovědnosti, technokraté a převážně pravicové politické elity. Vychýlení směrem k pravé ruce je dle Bourdieua (2008) specifickým rysem přechodu k neoliberalismu, který, jak je již výše uvedeno, prosazuje tržní mechanismy do většiny sfér vládnutí, zdůrazňuje individuální odpovědnost (mj. za strukturálně produkované problémy), a ústup od redistribučních strategií řešení sociálních problémů (Hejnal, 2013).

Pravá ruka zpravidla neví, anebo nechce vědět, co dělá levá ruka – každopádně ji nechce finančně dotovat. Levá ruka se tím dostává do znevýhodněné pozice, a proto nemůže reálně řešit sociální problémy, které vyplývají z tržně orientovaných reforem. Tato disproporce mezi levou a pravou rukou je podle Bourdieua (2008) typickým znakem neoliberalismu. Wacquant (2009) toto nazývá remaskulinizací státu, kdy funkce levé ruky jsou stále častěji nahrazovány pěstí pravé ruky. Dominance pravé ruky však způsobuje rozšiřování počtu marginalizovaných jedinců a všudypřítomnou sociální nejistotu. Tento stav pak řeší prostředky pravé (maskulinní a tvrdé) ruky – kriminalizací, trestáním, dohledem, uvěznováním, atp. Chudé části neoliberální společnosti jsou regulovány dvojím způsobem – přechodem od welfare¹³ k workfare¹⁴ (zahrnující výše zmíněné prostředky), a od welfare k prisonfare¹⁵ (realizovaného pomocí policejních složek, soudů, vězení atd.). (Wacquant, 2010; Hejnal, 2013). Wacquant tak chápe neoliberalismus jako specifické propojení státu, trhu a občanství (Lazar, 2021).

Neoliberalismus se v české podobě vyvíjel po roce 1992 dlouhá léta (některými autory je nazýván „klausizmus“¹⁶) a vládl představou, že trh sám o sobě vše vyřeší, že není potřeba trh svazovat žádnými „přívlastky“, ani právně. V životě občanů tak jsou peníze základem všeho a o jejich dostatek je třeba se starat „ber, kde ber“ – od krádeží po nekončící zadluženost. Ukazuje se však, že takový přístup je spíše základní bariérou rozvoje svobod. Trh bez smlouvy mezi účastníky nemůže

¹³ Welfare (angl.) = blahobyť, pohoda, prosperita. Důraz státu na sociální práva a podporu a ochranu chudých či znevýhodněných členů společnosti. (Janebová, 2020)

¹⁴ Workfare (angl.) = sociální dávky se poskytují na základě podmínky účasti na pracovním programu, který je často kombinací činnosti, které mají zlepšit vyhlídky na zaměstnání příjemce (školení, rekvalifikace a rehabilitace pracovní zkušenosti) a činností určených jako příspěvky pro společnost (neplacená nebo málo placená práce). Cílem je přimět nezaměstnané k placené práci, omezit nebo zrušit sociální dávky a vytvořit příjem generující daně (zdroj Wikipedia, dostupné z: <http://wikipedia.org/wiki/Workfare>).

¹⁵ Neoliberální trestní politika uplatňována vůči chudým, utlačovaným a sociálně znevýhodněným podle konceptu Wacquanta (2010) – rozšiřující se, obtěžující a stále více aktivní trestní aparát pronikající do nižších oblastí společenského žebříčku s cílem zajistit nad ním kontrolu a disciplinární dohled. (Janebová, 2020)

¹⁶ Podle přístupů politika a bývalého prezidenta České republiky Václava Klause.

existovat, protože nerespektování etické a právní dimenze fungování trhu jej likviduje, společně s ekonomickými a dalšími svobodami. Proto tento výklad světa je zdrojem bezdomovství v mnoha jeho podobách (Prudký, 2010).

Někteří autoři, např. Keller (2011), zdůrazňují roli neoliberalismu při rozevírání nůžek mezi bohatými a chudými, a vytváření stále více ekonomicky nadbytečných lidí. Lidé v rámci tržní konkurence soutěží mezi sebou o zdroje. Pokud však nejsou konkurence schopní, nebo ve vzájemné soutěži z různých důvodů neuspějí, je to přisouzeno především jejich neschopnosti a nezodpovědnosti. Proto nemají právo očekávat od ostatních pomoc. Podle Hejnala je neoliberalismus „*liberálně-paternalistický projekt*“, kdy „*...zatímco je liberální ve vztahu k bohatým, tj. k držitelům ekonomického a kulturního kapitálu, je paternalistický a dohlížitelský ve vztahu k chudým obyvatelům, tj. zejména k tzv. městskému prekariátu.*“ (Hejnal, 2014:34).

V oboru sociální práce se této problematice věnují především autoři Janebová (2018, 2019, 2020), Chytil (2007, 2018), nebo Lazar (2021). Zabývají se zejména proměnou sociální práce důsledkem modernizace společnosti a následky ideologie neoliberalismu pro sociální práci, které považují za závažné. Autoři Chytil a Kowalíková (2018) upozorňují na několik znaků proměny současné společnosti. V souvislosti s tématem této práce lze zmínit kupříkladu individualizaci, kdy hrozby a rizika vytvářené společností, jsou lidé nuceni řešit přísně individuálně vlastními silami při využití limitovaných zdrojů, které mají jako jednotlivci k dispozici. To vede k stále větší závislosti jednotlivců na společenském systému. V důsledku převládnutí idejí neoliberalismu tak dochází k přenášení zodpovědnosti za strukturální selhání společnosti na jednotlivce (Navrátil, Vysloužilová, 2019). Dopad individualizace na sociální práci vidí Chytil (2007) v opomíjení strukturálních příčin problémů klientů, které jsou na místo toho vykládány jako jejich individuální selhání. Chudoba a nedostatek v rámci sociálních nerovností společnost spíše rozděluje, role státu je zpochybňována, a rodina přestává být pro své členy spolehlivou oporou (Keller, 2007). Janebová chápe neoliberalismus jako „*globální ideologii a zároveň politickou praxi postavenou na pronikání principů trhu do každodenního života lidí.*“ (2021:129). Na základě výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění ze září 2019 vyslovuje Janebová (2021) předpoklad, že se česká společnost stále více neoliberalizuje, když roste tendence přisuzovat neúspěchy v podobě chudoby

či nezaměstnanosti samotným jedincům, a neustále klesá podpora solidarity ze strany státu.

Pojetí příčin sociálních problémů z hlediska neoliberalního výkladu je postavená především na individuální nezodpovědnosti jako příčině problémů lidí. Jedná se o nutnost nést zodpovědnost za sebe a svůj život a být připraven nést zodpovědnost za to, když tato volba selže. Tedy volba takového životního stylu, nebo učinění takového životního rozhodnutí, které následně povede k životu ve finanční tísní, je problémem jedince, se kterým si musí ideálně samostatně poradit. Zároveň jsou však přehlíženy strukturální problémy, které jsou vykládány jako problémy způsobené právě nesprávným rozhodnutím, tedy vlastním selháním jedinců. Zastánci neoliberalismu je dokonce prosazován názor Murrayho (1998), že sociální programy ve skutečnosti chudobu neřeší, ale zbavují jedince odpovědnosti za jejich vlastní životní volby. Posilují nezodpovědnost chudých a podněcují k závislosti na sociální podpoře, což znevýhodňuje ty, kteří se snaží. Neoliberalisté proto mluví o nutnosti opustit principy sociálního státu a o potřebě zvyšování individuální odpovědnosti jedinců, mnohdy i za problémy, které mohou ve skutečnosti vznikat mimo jejich kontrolu. Autorka Youngová (in Janebová, 2021) ve své teorii kritické vůči neoliberalismu proto upozorňuje, že nepříznivou sociální situaci klienta je vždy nutné posuzovat ve vztahu k sociálním strukturám, aktuálním podmínkám a reálným možnostem.

S tématem přenosu zodpovědnosti na jedince souvisí zvyšující se stigmatizace nejen jednotlivců, ale i celých skupin ve společnosti, které jsou „obviňovány“ v souvislosti s existenčními problémy, se kterými se potýkají. Chudoba je tak chápána jako výsledek zvoleného životního stylu. Podle Birdové (in Navrátil, Vyskočilová, 2019) tento stigmatizující přístup však úplně opomíjí strukturální vlivy jako nezaměstnanost, nejistou zaměstnanost, nízké mzdy, či vysoké výdaje za bydlení. Důsledkem je pak neustálé prohlubování rozdílu mezi těmi „slušnými“ (tj. řádně pracují a platí daně), a těmi rizikovými „nepřízřivými“ (tj. chudí, žijící na sociálních dávkách).

2.3 Sociální práce a prevence v problematice bezdomovství

Bezdomovství je sociálním problémem, který stále narůstá díky zvyšujícímu se počtu osob s nejistým bydlením a zvyšující se zadluženosti osob ve společnosti (Plachý, 2006). Obtížnost uchopení problematiky bezdomovství se mimo jiné odráží v možnostech a schopnostech odpovědných orgánů přiměřeně na bezdomovství reagovat. Prudký (2012) upozorňuje na neexistenci souboru právně ukotvených pravidel pro ucelené pokrytí celého procesu bezdomovství jako základního nedostatku při uplatňování nároků a práv lidí bez domova. Při vnímání a utváření sociální reality je velmi důležité, jaké významy přikládají problematice bezdomovství, a jejím příčinám, představitelé moci ve státě. To ovlivňuje, jak je s osobami bez domova zacházeno, resp. jaká ruka převládá. Je-li bezdomovství pojímáno jako výsledek strukturální nerovnosti ve společnosti, levá ruka by měla převažovat, pokud je však vnímáno jako individuální selhání (např. důsledek lenosti) v jinak dobře fungující společnosti, řešením by měla být pravá ruka (Hejnal, 2013).

Janebová (2020) pozoruje stále užší souvislost mezi trestní politikou a sociální politikou neoliberálního českého státu, což podle ní naznačuje, že se represe může stát novou prevencí, a je proto nutné reflektovat nepřímé dopady na sociální práci. *„Pokud dochází k nahrazování welfare trestní politikou a chudí jsou ze společnosti eliminováni, namísto aby od ní získali pomoc a podporu, dochází tak k popírání klíčových principů sociální práce – lidských práv a sociální spravedlnosti.“* (Janebová, 2020:17). Janebová (2020) tak reflektuje patrnou bezmocnost sociální práce při práci s chudými - pokud sociální pracovníci nebudou disponovat adekvátními nástroji k řešení sociálních problémů svých klientů, hrozí, že pak nepřímo ponechají řešení těchto problémů na úrovni trestní politiky (prisonfare). Dále také reflektuje zneužívání sociální práce při kriminalizaci nepřizpůsobivého chování chudých, kdy sociální pracovníci místo podpory chudých a usilování o změnu sociálního prostředí mají své klienty hlídat a kontrolovat. *„Sociální pracovníci mají působit proti diskriminaci a opresi ve společnosti, mají tvůrce politik upozorňovat na jejich nespravedlivou politiku a mají pracovat uvnitř i vně profese na budování solidární společnosti.“* (Janebová, 2020:18). Uvedené principy Janebová (2020) považuje za protikladné k neoliberálním hodnotám a jejich prosazování v neoliberálním státě za rizikové pro budoucí zachování profese sociální práce.

Lazar (2021) na základě své *Analýzy důsledků neoliberalizace*¹⁷ pro sociální práci nalézá čtyři znaky neoliberální sociální práce:

1. uplatňování manažerských přístupů při práci s klienty,
2. nahrazení praxe sociální práce administrativními postupy,
3. proměna sociální práce na kontrolní a dohlížecí činnost,
4. zavádění tržních mechanismů do fungování služeb poskytujících sociální práci.

Sociální práce je propojena se společenskými podmínkami, v nichž je vykonávána. Lazar proto upozorňuje na vznik tzv. technokratické sociální práce, která se „*prioritně zaměřuje na efektivitu metod a technik a je silně zatížená papírováním, ale nemá žádné ambice porozumět příčinám sociálních problémů.*“ (Lazar, 2021:91).

Prevence v problematice bezdomovství je systém činností různých aktérů za účelem minimalizace příčin vedoucích k životu bez domova. Je to snaha o předcházení situacím, ve kterých by jednotlivec nebo rodina skončili na ulici, ale také snaha o předcházení situacím, kdy by došlo ke zhoršení aktuální situace v oblasti bydlení nebo přebývání. Prudký a kol. (2012:24) uvádí, že „*nejefektivnější způsob řešení problému bezdomovství je předcházení vzniku bezdomovství. Jedná se o vytváření souboru překážek proti tomu, aby domácnost nebo jednotlivec neskončili „na ulici“.*“ Není tedy sporu o tom, že prevence bezdomovství přispívá k zachování lidské důstojnosti a podporuje integraci jedince ve společnosti. Prevenci ve smyslu předcházení negativním jevům ve společnosti, je možné vysledovat v mnoha odvětvích lidského života. Prevence je obecně nejúčinnějším a nejméně nákladným prostředkem řešení mnoha typů problémů. Stále se setkáváme s tvrzením, že efektivní prevence se v konečném důsledku vyplácí, protože je levnější a efektivnější, než následné řešení již vzniklého problému a jeho další důsledky. Předcházení stavu bez domova přinese efektivnější výsledky, než pomoc lidem, kteří již domov ztratili, a pobývají venku na ulici. Prevence bezdomovství je v naší společnosti dosud v začátcích a ucelený koncept v jakékoliv podobě v naší společnosti téměř neexistuje. Podstatou komplexní a efektivní prevence jsou na jedné straně aktivity směřující k osobám ohroženým bezdomovstvím, na druhé straně je to

¹⁷ Neoliberalizace = šíření neoliberální ideologie nejen v oblasti ekonomie, ale také v ostatních oblastech života. (Lazar, 2021)

pak zaměřením se na prevenci strukturálních příčin a působení na veřejné instituce včetně osob, které systém zastupují a s ohroženou skupinou osob přicházejí do styku, protože výraznou roli v této problematice hrají předsudky.

Možnosti preventivní sociální práce v České republice jsou tradičně dány nabízenými sociálními službami v rámci Zákona o sociálních službách. Sociální službou „...se rozumí činnost nebo soubor činností podle tohoto zákona zajišťující pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení.“ (Zákon č. 108/2006 Sb., § 3 písm. a)). Jsou tedy primárně zaměřeny na individuální příčiny, které v minulosti nejspíš zapříčinily pád jedince na dno a nabízení pomoc a podporu tomuto jedinci, aby se problém pokud možno již neopakoval. Sociální služby zabezpečují jednotlivé obce, kraje, Ministerstvo práce a sociálních věcí, dále také nestátní neziskové organizace, různá občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, církevní právnické osoby a nadace. Hlavním cílem sociálních služeb je sociální začleňování, uspokojování oprávněných potřeb, zajištění potřebné podpory. Podle Gulové (2011) je tak obecně stanoven cíl: podpora začlenění osob v nepříznivé sociální situaci a prevence sociálního vyloučení. Podle Pěnkavy (in Matoušek, 2013) se u osob bez domova se přitom sledují tři cíle:

- primární – předejít ztrátě bydlení a sociálního postavení ve společnosti,
- sekundární – spolupracovat s jedincem reálně ohroženým ztrátou materiálního a vztahového zázemí,
- terciární – klientovi, který v důsledku svých nedostatečných osobnostních a sociálních schopností a možností ztratil veškeré zázemí, poskytovat pomoc zaměřenou na zvyšování jeho životní úrovně, upevňování lidské důstojnosti a ochranu fyzického a psychického zdraví.

Sociální služby mají snahu především uspokojovat základní životní potřeby lidí. Zajišťují tak pro okolí okamžitý viditelný výsledek – jedinec bez domova je čistý, převlečený a najedený (Průdková, Novotný, 2008). Je k dispozici teplé místo k odpočinku, někdy nezbytná lékařská péče. V rámci činností soustředěných na reintegraci a soběstačnost nabízí pomoc k zajištění ubytování, začlenění se na trh práce (vzdělávací a rekvalifikační programy, chráněné a podporované zaměstnání) a řešení finančních dluhů z minulosti spojené s pozitivním ovlivňováním osobnosti. Nezbytné je preventivní sociálně právní poradenství (Matoušek, 2013).

V České republice jsou sociální služby organizovány na dvou úrovních. Jedna je garantována státem a je realizovaná prostřednictvím výkonu státní správy v přenesené působnosti. Působnost samosprávy při zajišťování sociálních služeb vymezuje § 92 Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách¹⁸: „*Obecní úřad ...zajišťuje osobě, které není poskytována sociální služba, a je v takové situaci, kdy neposkytnutí okamžité pomoci by ohrozilo její život nebo zdraví, poskytnutí sociální služby nebo jiné formy pomoci, a to v nezbytném rozsahu; místní příslušnost se řídí místem trvalého nebo hlášeného pobytu osoby.*“, což doslovně znamená, že veřejná správa ve své přenesené působnosti má povinnost osobě bez domova pomoci jen v nezbytném rozsahu a pouze v případě trvalého pobytu na území dané obce. Okamžitá pomoc je zákonem přikázána jen v nezbytném rozsahu a to jen tehdy, jde-li o ohrožení života a zdraví. Ponechává tak často stranou osoby bez domova, které v obci nemají trvalé bydliště, což bývá problémem především ve větších městech. Sociální kurátor, který působí na obecních úřadech, na základě dobrovolné spolupráce poskytuje klientům zejména sociálně-právní poradenství a socioterapii. Klienty zastupuje či doprovází při jednání na různých úřadech, v pomáhajících organizacích či u zaměstnavatelů, a navštěvuje je v institucionálních zařízeních, jako jsou věznice či léčebny. Mimo to také provádí depistáž osob v nouzi, osob, jejichž způsob života může vést ke konfliktu se společností a těch, které nemají uspokojivě naplněny potřeby důležité pro přežití, tedy osob bez domova. Druhá je realizovaná např. v samostatné působnosti obcí, příspěvkovými organizacemi, prostřednictvím církví a církevních sdružení, občanských sdružení, obecně prospěšnými společnostmi, atd. Růžička (2015) z empirie poskytovatelů služeb osobám bez domova statisticky vyvozuje, že doba potřebná k začlenění jednotlivce zpět do společnosti po jeho propadu na ulici se rovná cca tři a půl násobku délky jeho předchozího pobytu na ulici, tedy kupříkladu resocializace jedince bez domova po pěti měsících pobytu na ulici si vyžádá zhruba osmnáct měsíců poskytování služby v zařízení.

Častým jevem u osob bez domova je sociální fobie a pocit neustálého ohrožení, projevující se obavou z jednání před úřady a institucemi, včetně zdravotních a sociálních zařízení, a tato fobie je posilována jejich zkušenostmi s neochotou a odmítavostí některých pracovníků. S těmito překážkami je nutné při sociální práci

¹⁸ Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, účinný od 1. ledna 2007.

s osobami bez domova počítat, překonávat je a snažit se o jejich minimalizaci (Prudký, 2012).

2.4 Shrnutí teoretické části

V teoretické části jsem se podrobně věnovala problematice bezdomovství jako extrémní podobě sociálního vyloučení jedinců ze společnosti, a to hned v několika rovinách – v rovině sociální, fyzické i právní. Při snaze o vymezení samotného pojmu bezdomovství vyplynulo, že se jedná o složitý jev ovlivňovaný všemi oblastmi sociální politiky, a pro potřeby sociální práce se používá vícero definic tohoto pojmu s podobným obsahem. Samostatná legislativní úprava komplexně pojímající problematiku bezdomovství však neexistuje, a zřejmě ani v nejbližší době nebude v České republice přijata, ačkoliv by mohla mít pro tuto oblast významnou úlohu při jejím řešení. Na základě případné legislativy by stát prostřednictvím jednotlivých orgánů přebíral odpovědnost za práci s osobami ohroženými ztrátou bydlení, či žijících na ulici, v jednotlivých regionech.

Pro potřebu této práce jsem nejprve vymezila pojem zjevného bezdomovství, kdy se jedná o osoby žijící na veřejných místech přímo na ulici, nebo v místech, které nejsou primárně určené k bydlení. Tyto osoby, nacházející se očividně v nejhlubší sociální nouzi a jsou nejvíce zranitelní, byly respondenty v dotazníkovém šetření, ze kterého je provedena sekundární analýza v rámci výzkumné části. Dále bylo nutné charakterizovat individuální a strukturální příčiny podílející se na vzniku bezdomovství. K účelu této diplomové práce v rámci individuálních příčin uvažuji o příčinách ovlivněných jedincem (avšak bez jakéhokoliv obviňování) a mikrosystémových příčinách. Pod pojmem strukturální příčiny jsou naproti tomu zahrnovány příčiny makrosystémové a mezosystémové. Strukturální příčiny jsou výsledkem společenských poměrů, mírou nezaměstnanosti, sociální politikou státu, úrovní legislativy, migračními procesy a dalšími jevy. V rámci transformace budou zkoumané příčiny ve výzkumné části práce převedeny do konkrétních indikátorů. Strukturální a individuální příčiny podílející se na vzniku bezdomovství jsou zpravidla vzájemně propojeny, a v důsledku bezdomovství se k nim připojují další problémy. Popsala jsem čtyři možné trajektorie cest vedoucí k bezdomovství,

s kterými pracuji především v rámci druhého dílčího cíle, kde budu hledat vzájemné propojení příčin a vliv v kontextu životní trajektorie dotazovaných osob.

V druhé kapitole teoretické části se věnuji kontextu neoliberální ideologie, kdy představuji dva protikladné pohledy – neoliberální, který v současné společnosti převažuje a pomalu ale jistě se promítá do všech oblastí lidského života, a pohled kritický vůči neoliberalismu, kde vycházím především z teorie Bourdieua „Levá ruka a pravá ruka státu“ a jeho následovníka Wacquanta, který chápe neoliberalismus jako specifické propojení státu, trhu a občanství. Popsaný neoliberální diskurs se promítá do problematiky bezdomovství a jeho příčin několika charakteristickými znaky, jež bezpochyby ovlivňují celospolečenské vnímání. To se následně odráží v přístupu vlády a jejích představitelů k tomuto sociálnímu jevu, a ochotě se jím jakkoliv zabývat. Primární orientace na trh a pronikání tržních principů do všech oblastí života hraje zásadní roli při neustálém rozevírání nůžek mezi bohatými a chudými ve společnosti, a vytváření stále více ekonomicky nadbytečných lidí. Neoliberální pojetí příčin sociálních problémů vedoucí k ohrožení a ztrátě bydlení je postavené především na individuální nezodpovědnosti lidí. Zároveň jsou ale přehlíženy strukturální problémy, které jsou vykládány jako problémy způsobené nesprávnou životní volbou a vlastním selháním jedinců. S tématem individualizace a přenosu zodpovědnosti na jedince souvisí zvyšující se stigmatizace nejen jednotlivců, ale i celých skupin ve společnosti, které jsou „obviňovány“ v souvislosti s existenčními problémy, se kterými se potýkají.

V závěru teoretické části krátce reflektuji působení sociální práce a její proměny v současné neoliberální společnosti, včetně preventivního působení v oblasti problematiky bezdomovství. Sociální práce je vždy propojena se společenskými podmínkami, v nichž je vykonávána. Je důležité, jak problém bezdomovství vnímá většinová společnost a jaký význam mu přisuzují představitelé moci ve státě – jestli je bezdomovství pojímáno jako výsledek strukturální nerovnosti ve společnosti, nebo jako individuální selhání (např. důsledek lenosti) v jinak dobře fungující společnosti. Prevence v problematice bezdomovství je snaha o předcházení situacím, ve kterých by jednotlivec nebo rodina skončili na ulici, ale také snaha o předcházení situacím, kdy by došlo k přímému ohrožení ztrátou bydlení. Možnosti preventivní sociální práce v České republice jsou tradičně dány nabízenými sociálními službami. Ty jsou však primárně zaměřeny na individuální příčiny, které v minulosti měly nejspíš

zapříčinit pád jedince na dno, proto nabízejí pomoc a podporu zaměřenou na ohrožené jedince. V třetím dílčím cíli se proto zaměřím na nalezení možných zdrojů preventivní sociální práce dostupných v České republice, které by mohly vést ke zmírnění či ideálně možnému řešení zjištěných strukturálních i individuálních příčin zjevného bezdomovství.

3 Empirická část

V empirické části diplomové práce bude popsána metodika výzkumu. Nejprve vydefinuji hlavní a dílčí cíle výzkumu, které pomocí transformační tabulky převedu do indikátorů zjištění. Následuje zdůvodnění vybrané výzkumné strategie, popis průběhu, zdroje zjištění a způsob analýzy získaných dat. V závěru budou reflektována možná etická rizika spojená s výzkumem.

3.1 Metodika výzkumu

3.1.1 Formulace cíle výzkumu

Hlavním cílem výzkumu je identifikovat strukturální a individuální příčiny vzniku zjevného bezdomovství u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram, následně interpretovat jejich vzájemné propojení a vliv v kontextu celého životního příběhu, a v souvislosti se zjištěnými individuálními a strukturálními příčinami navrhnout možnosti působení sociální práce, jež vedou k prevenci či zmírnění příčin zjevného bezdomovství jak směrem k ohroženému jedinci, tak směrem vedoucím ke změně systému. Aby byl hlavní cíl výzkumu naplněn, vydefinovala jsem tři dílčí výzkumné cíle (DC) a související výzkumné otázky (VO).

DC 1: Zjistit individuální a strukturální příčiny podílející se na vzniku zjevného bezdomovství u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram.

VO 1a: Jaké individuální příčiny se podílely na vzniku zjevného bezdomovství u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram?

VO 1b: Jaké strukturální příčiny ovlivnily vznik zjevného bezdomovství u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram?

Prvním dílčím cílem je zjistit individuální a strukturální příčiny podílející se na vzniku zjevného bezdomovství osob žijících ve městě Příbram. Abych si mohla odpovědět na dílčí výzkumné otázky formulované výše, budu podle stanovených indikátorů v dostupných dotaznících strukturovaných rozhovorů dříve provedených v rámci výzkumu Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí vyhledávat a podrobněji analyzovat odpovědi vybraných respondentů – osob zjevně bez domova

žijících přímo na ulici a pohybujících se ve městě Příbram – na otázky týkající se jejich sociálních vazeb, jejich zdravotního stavu, případným závislostem, jejich dosavadního společenského uplatnění spojeného s dosaženým vzděláním a pracovní zkušeností, a otázku zadlužení. Pro odpověď, jaké strukturální příčiny se podílejí na vzniku zjevného bezdomovství, mne bude podrobněji zajímat otázka dostupnosti bydlení, přístupu ke komunitním zdrojům a bezpečnost v kontextu regionálních rozdílů.

DC 2: Popsat vzájemné propojení zjištěných individuálních a strukturálních příčin zjevného bezdomovství a vliv v kontextu životního příběhu u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram.

VO 2a: Jak se zjištěné individuální a strukturální příčiny vzniku zjevného bezdomovství vzájemně prolínají a ovlivňují u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram?

VO 2b: Jak zjištěné individuální a strukturální příčiny vzniku zjevného bezdomovství ovlivňují kontext životního příběhu vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram?

Druhým dílčím cílem je charakterizovat vzájemné propojení zjištěných individuálních a strukturálních příčin identifikovaných na základě stanovených indikátorů z dostupných dotazníků a popsat jejich vliv v kontextu životního příběhu oslovených osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram. Budu tedy vzájemně propojovat vyhledané strukturální a individuální příčiny se snahou objasnit jejich vzájemné ovlivnění. Následně to dosadím do vydefinované trajektorie ztráty bydlení společně s trajektorií dosavadního životního příběhu oslovených osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram.

DC 3: Navrhnout možnosti působení sociální práce vedoucí k prevenci či zmírnění zjištěných individuálních a strukturálních příčin zjevného bezdomovství u vybraných osob bez domova žijících ve městě Příbram.

VO: Jaké jsou možné zdroje preventivní sociální práce v České republice vedoucí ke zmírnění či řešení zjištěných příčin zjevného bezdomovství u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram?

Třetím dílčím cílem je vyhledat možné zdroje preventivní sociální práce v České republice a možnosti působení sociálních pracovníků směřující k prevenci či zmírnění zjištěných individuálních i strukturálních příčin zjevného bezdomovství u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram. Z dostupných tištěných a elektronických písemných podkladů analyzuji možné zdroje preventivní sociální práce působící směrem k jedinci, reagující na zjištěné individuální příčiny, a směrem k systému reagující na zjištěné strukturální příčiny bezdomovství.

3.1.2 Zdůvodnění vybrané výzkumné strategie

S ohledem na účel diplomové práce jsem zvolila kvalitativní výzkumnou strategii. Podle Hendla (2005) je kvalitativní výzkum charakterizován snahou o pochopení zkoumaného jevu očima samotných respondentů a díky své pružnosti je nejčastěji používaným typem výzkumu. Údaje potřebné pro zjištění jsem získala studiem dokumentů. V případě prvního a druhého dílčího cíle pomocí sekundární analýzy¹⁹ dotazníku (datového zdroje obsahující kvantitativní i kvalitativní informace) - dat ze sociologického šetření mezi osobami zjevně bez domova žijících ve městě Příbram, který byl realizovaný Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí v květnu 2019 technikou individuálních standardizovaných osobních rozhovorů tazatelů²⁰ s respondenty (Příloha A). Cílem bylo zjistit reprezentativní údaje o populaci osob bez domova týkající se jejich základních sociodemografických charakteristik, materiálního zázemí a způsobu obživy, sociálních vazeb, životních trajektorií, potřeb zdravotního stavu, atp. Respondenty byly osoby bez domova pohybující se v katastru města Příbram a přespávající venku, a v místní noclehárně, přičemž největší část tvořila skupina osob přespávající převážně venku. V rámci shrnutí výzkumné části jsem zjištěná data vhodně interpretovala k účelu dosažení cíle výzkumu.

¹⁹ Analýza sekundární = aplikace analytické metody zaměřené k určitému výzkumnému účelu na dokumenty, které byly původně zhotoveny pro jiný účel (Buriánek, 1988).

²⁰ Tazateli byli speciálně vyškolení sociální pracovníci, kteří byli zvyklí pracovat s cílovou skupinou výzkumu. Jedním z tazatelů byla autorka diplomové práce (pozn. aut.).

Vhodnost tohoto postupu vidím v druhotném využití primárních dat empirického výzkumu realizovaného dříve a jiným subjektem k účelu odhalení dalších latentních informací a k účelu zvyšování jeho informační hodnoty. Využila jsem individuálních dat, která budu vyhodnocovat k zodpovězení jiných výzkumných otázek. Tato individuální data o jednotlivých respondentech nejsou veřejně dostupná a nelze je zveřejňovat z důvodu nutnosti zachování anonymity respondentů. Výhodu spatřuji v tom, že zdánlivě nezasahuji ani nenarušuji soukromí respondentů, jako tomu mohlo být v předchozí dotazovací technice, a jako výzkumnice svoji přítomností neovlivňuji nijak výsledek dotazování. Sekundární analýzu lze využít pro podpoření vnější validity a dokreslení kontextu prvotního výzkumu, v tomto případě také zhodnocení dosavadních zjištění o problematice příčin vzniku zjevného bezdomovství.

V případě třetího dílčího výzkumného cíle jsem použila techniku studia dokumentů – tištěné, elektronické a další materiály hromadného předávání informací. Byla využita obsahová analýza odborných textů a publikací především domácích autorů věnujících se tématu bezdomovství v České republice – příčinám vedoucím ke ztrátě bydlení, sociální práci s osobami bez domova, prevenci ztráty bydlení a možným řešením této problematiky. Výhodou tohoto postupu je široká dostupnost různých materiálů (především těch elektronických), možnost porovnání vývoje informací v čase a získané informace nejsou bezprostřední reakcí na dotaz výzkumníka nijak vyvolány ani zkresleny. Nevýhodou je, že nemusí dojít k úplnému porozumění ne-autora dokumentu, a tím k nesrozumitelnosti nebo neúplnosti informací. Následnou interpretací je vlastní způsob výkladu, pochopení a objasnění výsledků výzkumu. Vlastní porozumění zjištěným empirickým datům. *"Kvalitativní analýza a interpretace je systematické nenumerické organizování dat s cílem odhalit témata, pravidelnosti, datové konfigurace, formy, kvality a vztahy."* (Hendl, 2005:223). Analýzu a interpretaci kvalitativních dat a jejich vyhodnocení podle Hendla ztěžuje jejich nestrukturovaná podoba. Na druhou stranu však umožňují kontextuální pojetí informací.

3.1.3 Strategie volby výzkumného souboru

Zvoleným výzkumným souborem bylo dvanáct kusů standardizovaných dotazníků vyplněných při osobních rozhovorech s osobami zjevně bez domova žijícími přímo na ulici ve městě Příbram. Všechny tyto osoby byly dotazovány mou osobou v roli tazatele a to ve městě Příbram převážně přímo na ulici, nebo pak v Nízkoprahovém denním centru, provozovaném Centrem sociálních a zdravotních služeb, příspěvkovou organizací města Příbram. Respondenti byli vybíráni v terénu nahodile a na základě jejich dobrovolnosti zapojit se.

3.1.4 Transformace dílčích výzkumných cílů do indikátorů

Pro snazší pochopení logiky procesu transformace dílčích výzkumných cílů do výzkumných otázek byly vytvořeny tři transformační tabulky (viz níže), kde je přehledně znázorněna cesta přeměny výzkumných otázek do jednotlivých kategorií a následně sledovaných indikátorů zkoumaných jevů.

Tabulka č. 1: Transformační tabulka DC 1

Dílčí cíl	Výzkumné otázky	Výzkumné kategorie	Otázky kladené v rámci sekundární analýzy
Cíl 1: Zjistit individuální a strukturální příčiny podílející se na vzniku zjevného bezdomovství u osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram.	1a: Jaké individuální příčiny se podílely na vzniku zjevného bezdomovství u osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram?	Jakými sociálními vazbami disponují?	Q25 Q26 Q27 sociální vazby
		Jaký je jejich zdravotní stav (duševní i fyzický)? Potýkají se se závislostí?	Q 34, Q35, Q36 pobyt v nemocnici, Q37 návštěva lékaře, Q 38 nemocnost, Q40 alkohol, Q41 Q42 drogy, Q43, Q44
		Jaké míry možného společenského uplatnění dosahují?	Q 28 vzdělání Q29 Q30 zaměstnání
		Jsou zadluženy?	Q31, Q32
	1b: Jaké strukturální příčiny ovlivnily vznik zjevného bezdomovství u osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram?	V jakých regionech se pohybovaly či pohybují?	Q9 trvalé bydliště Q10 v jakých městech přebýval
		Jaké bydlení mají dostupné?	Q1 kde spí Q8 kde přespával Q11 Q12 spokojenost
		Mají přístup ke zdrojům, službám?	Q13 dostatek Q16 Q17 příjem Q46 využívání služeb
		Cítí se bezpečně?	Q 14 Q15 napadení, Q45 chování profesí

Tabulka č. 2: Transformační tabulka DC 2

Dílčí cíl	Výzkumné otázky	Výzkumné kategorie	Otázky kladené v rámci sekundární analýzy
Cíl 2: Popsat vzájemné propojení zjištěných příčin bezdomovství a vliv v kontextu životního příběhu.	2a: Jak se zjištěné příčiny vzniku zjevného bezdomovství u osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram vzájemně prolínají a ovlivňují?	Trajektorie ztráty bydlení: Kdy a jak došlo ke ztrátě bydlení? Došlo ke ztrátě domova opakovaně? Jak dlouho nemají domov?	Q3 věk respondentů, Q4 věk ztráty bydlení, Q5 cykličnost ztráty bydlení, Q6, Q7 délka bez domova, Q33 důvod ztráty bydlení
	2b: Jak zjištěné příčiny vzniku zjevného bezdomovství u osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram ovlivňují kontext životního příběhu?	Trajektorie životního příběhu: Mají nějakou rodinu (děti, partnera)? Jsou se svojí rodinou a příbuznými v nějakém kontaktu?	Q18 děti, Q19 partner, Q20 rodinný stav, Q21, Q22, Q23, Q24 kontakt s rodinou

Tabulka č. 3: Transformační tabulka DC 3

Dílčí cíl	Výzkumné otázky	Výzkumné kategorie	Otázky pro výzkumníci
Cíl 3: Navrhnout možnosti působení sociální práce k prevenci či zmírnění zjištěných příčin zjevného bezdomovství.	Jaké jsou možné zdroje preventivní sociální práce ke zmírnění či řešení zjištěných příčin zjevného bezdomovství v České republice?	individuální příčiny	Jaké jsou možné zdroje preventivní sociální práce v České republice působící směrem k osobám zjevně bez domova žijící na ulici?
		strukturální příčiny	Jaké jsou možné zdroje preventivní sociální práce v České republice vedoucí ke změně systému?

3.1.5 Způsob zpracování získaných údajů

První a druhý dílčí výzkumný cíl byl naplňován sekundární analýzou dokumentů. Zdrojem byly výše zmíněné dotazníky. Zaznamenané odpovědi jsem zpracovávala metodou rámcové analýzy k přehlednější organizaci získaných dat. Tento postup je založen na tabulkové metodě odhalených témat a kategorií a usnadňuje organizaci a klasifikaci dat (Hendl, 2005). Nejprve jsem si stanovila kategorie. V případě prvního dílčího výzkumného cíle jsem pro každou výzkumnou otázku stanovila čtyři kategorie vztahující se významově k teoreticky vymezeným příčinám. Pro individuální příčiny to jsou sociální vazby, zdravotní stav a závislostní chování, společenské uplatnění a zadluženost jedince. Pro strukturální příčiny pak byly stanoveny kategorie regionálních rozdílů, dostupnost bydlení, přístup ke zdrojům či potřebným službám, a otázka vnímání bezpečí. V případě druhého dílčího výzkumného cíle to jsou kategorie trajektorie ztráty bydlení a trajektorie životního příběhu. Následně jsem pomocí myšlenkové mapy stanovila sledované indikátory vyhledáváním pojmů obsažených v otázkách dotazníku, jež tematicky odpovídají a přiřadila je k jednotlivým podkategoriím. Po identifikaci počátečních kategorií a podkategorií, kódování jsem na papíře vytvářela tematické tabulky. Počet tabulek odpovídal počtu stanovených podkategorií. V rámci sumarizace a syntézy dat jsem pracovala přímo s neroztříděným materiálem. Podle Hendla (2005) metoda rámcové analýzy dat usnadňuje jejich následnou analýzu například tím, že umožňuje také porovnání uvnitř případů a mezi případy a identifikaci zvláštností a pravidelností v datech.

Při realizaci třetího dílčího výzkumného cíle byl hlavním zdrojem obsahové analýzy textů především časopis *Sociální práce/Sociálna práca* a zde uveřejněné články domácích autorů doplněné publikacemi, které se věnují různým výzkumným projektům v dané problematice a zkušenostem získaným v praxi. Pro výběr možných relevantních zdrojů byla použita rešerše vydané české odborné literatury (publikace, články) a legislativa věnující se problematice bezdomovství, dále byly využity webové stránky časopisu, Ministerstva práce a sociálních věcí ČR a také webový vyhledávač *Microsoft Edge*. Výběr probíhal za pomoci zadání kombinací klíčových slov *bezdomovství, prevence, ztráta bydlení, možnosti řešení, individuální/strukturální příčiny bezdomovství, sociální bydlení, dostupné bydlení*. Následně byly vyhledané texty tříděny podle jejich relevance k danému tématu

a podle data publikace. K analýze byly využity také texty, na které odkazovaly některé z prvotně zvolených textů, případně další texty, které se k danému tématu vztahovaly, a to metodou nabalování. Ve vybraných zdrojích byly následně vyhledávány informace vztahující se ke kategoriím identifikovaných individuálních a strukturálních příčin vedoucích ke ztrátě bydlení, a možnostem preventivního působení sociální práce vedoucí k řešení či zmírnění následků způsobených ztrátou bydlení.

3.1.6 Etická a jiná rizika výzkumu

Je potřeba si uvědomit, že zvolená výzkumná strategie má svá rizika. Podle pojetí některých autorů (např. Buriánek, 1988) se sekundární analýza zužuje na problém druhotného využití primárních dat anebo jen minimálně transformovaných dat, nikoliv všeobecně dokumentů, případně empirických generalizací. Jedním z problémů je zajištění validity, protože kontrola metod získání primárních dat je obtížná. Původní data dokumentů mohou obsahovat chyby, které výzkumník provádějící sekundární analýzu není schopen odhalit. Také prvotní účel pořízení informace modifikuje, vzniká tedy vychýlení oproti ideálnímu stavu zjišťování, protože nám chybí klíčové proměnné nebo informace. Sekundární analýza dat je „dva kroky od reality“ protože nemá kontrolu nad konceptualizací výzkumu, ani nad sběrem dat (Blaike, 2003). Riziko neznalosti dat a kontextu jejich vzniku však bylo maximálně eliminováno skutečností, že jsem byla jako tazatel aktivně přítomna prvotnímu výzkumnému šetření. V neposlední řadě dalším možným rizikem výzkumu je kromě možných chyb v analýze také chybná interpretace, tedy v porozumění významu údajů, pomíjení dalších faktorů a širšího kontextu (Neuman, 2007).

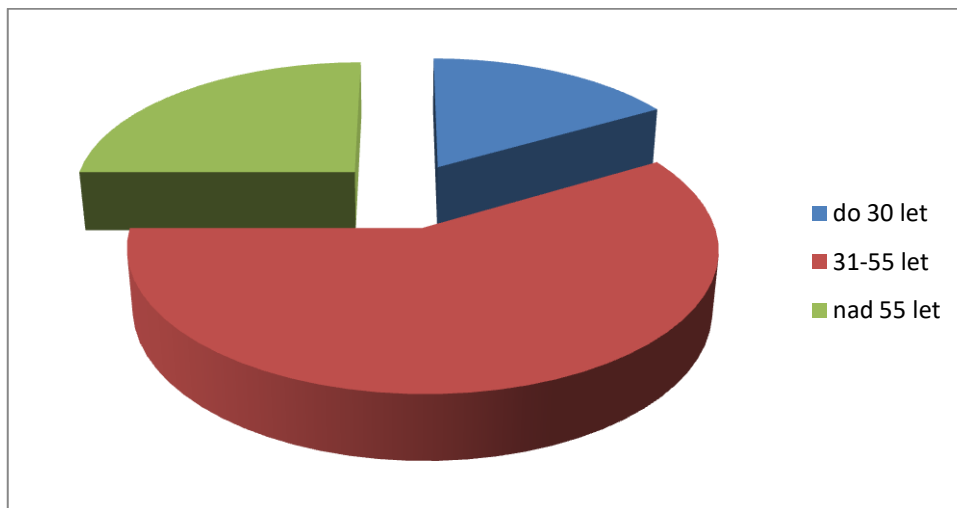
Pro sekundární analýzu dat by měla platit obdobná etická pravidla jako pro vlastní výzkum. Někdy je nutné řešit právní a etické aspekty poskytování a využívání cizích dat (Buriánek, 1988). Vzhledem k mému oficiálnímu zapojení se do původního výzkumného projektu mi byl po smluvním zavázání se k mlčenlivosti a zachování anonymity udělen provádějící agenturou souhlas. Mnou oslovení respondenti byli informováni o sekundárním využití získaných dat pro vlastní výzkumný úkol.

3.2 Popis a interpretace zjištění

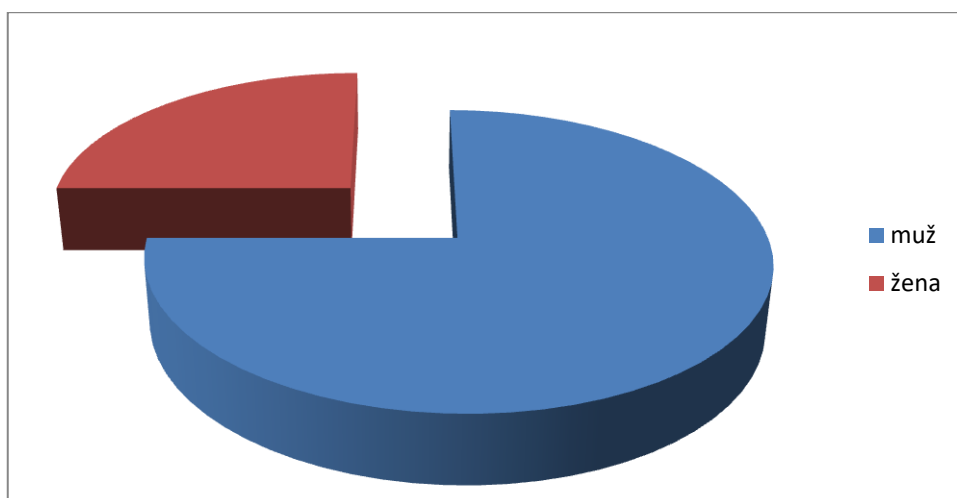
Tato kapitola se věnuje hledání odpovědí na definované výzkumné otázky dílčích cílů a jejich následnou interpretaci. Každé z výzkumných otázek je věnována jedna podkapitola. Následuje shrnutí výzkumné části s případným doplněním dalších informací podstatných v kontextu daného tématu.

Sekundární analýza byla provedena z dvanácti strukturálních dotazníků, které tazatelé vyplňovali na základě zjištěných odpovědí. Pro lepší porozumění je důležité uvést, že respondenty byly osoby zjevně bez domova, pohybující se v katastrálním území města Příbrami. Jednalo se o devět mužů a tři ženy, průměrný věk respondentů byl 47 let, tedy produktivní věk člověka.

Graf č. 1: Věk respondentů

Graf č. 2: Pohlaví respondentů

3.2.1 Dílčí cíl 1: individuální a strukturální příčiny podílející se na vzniku zjevného bezdomovství

V rámci tohoto cíle jsem se snažila zmapovat, které individuální a strukturální příčiny se podle stanovených indikátorů (otázek a odpovědí) objevují v dotazníku výzkumu populace osob bez domova.

VO 1a: Jaké individuální příčiny se podílejí na vzniku zjevného bezdomovství?

Individuální příčiny se odrážely především v několika oblastech dotazníku. V první řadě to byly otázky týkající se obecně sociálních vazeb, kterými osoby bez domova disponují. Následně otázky týkající se jejich zdravotního stavu a případných závislostí. V neposlední řadě dotazy v podobě dosaženého vzdělání a nabytých pracovních zkušeností, z nichž lze dovodit možnou míru společenského uplatnění. Podstatné jsou pak zjištěná data ohledně zadlužení.

Sociální vazby

Sociální vazby jsou v životě jedince nesmírně důležité. Zjednodušeně řečeno, jsou to lidé, na které se lze obrátit s žádostí o pomoc v případě nouze či špatné sociální situace. Z odpovědí týkajících se kategorie sociální vazby je patrné, že většina oslovených osob má z období než se dostali na ulici stále nějaké přátele s vlastním bydlením a zaměstnáním, jen polovina z nich však s nimi byla za poslední rok v nějakém kontaktu. Doplňující otázkou by mohlo být proto zjištění, zda a nakolik jsou tito přátelé aktuálně schopni a také ochotni svým „přátelům bez domova“ v rámci své komunity pomoci se začleněním. S bezdomovstvím je tedy spojena výrazná obměna sociálních kontaktů s tendencí vyhledávat osoby nacházející se v podobné situaci jako on sám. Z odpovědí v dotaznících dále vyplynulo, že oslovení jedinci žijící na ulici v komunitě osob bez domova buď nemají nikoho, koho by považovali za své přátele, nebo se jedná o úzký okruh jeden až dvou, maximálně však čtyř osob. Toto zjištění může naznačovat velkou nestabilitu mezilidských vztahů mezi osobami bez domova, které provázejí nedůvěru až povrchnost. Dále je patrné, že osoby bez domova vnímají vzájemné mezilidské spíše negativně.

Zdravotní stav a závislostní chování

Zdravotní stav, resp. stav tělesného a duševního zdraví jsou další indikátory individuálních příčin bezdomovství, které považují za důležité. Co se týká fyzického zdravotního stavu, tak dotazované osoby bez domova jej subjektivně vyhodnotili

jako spíše dobrý, některé dokonce za velmi dobrý, a potvrzují to také následující odpovědi, že za poslední rok nebyli ani jednou hospitalizováni v nemocnici. Do výčtu nemocí, kterými osoby bez domova podle svých odpovědí trpí, patří typické civilizační choroby, jako vysoký tlak, cukrovka či astma. Mezi další uváděné nemoci pak patří artróza, či dokonce rakovina. Jedná se o vážné nemoci, které mohou být velkou překážkou nejen v možném pracovním uplatnění, ale vůbec ve schopnosti vést plnohodnotný život, obzvlášť když nejsou od prvních rozpoznávaných příznaků řádně sledovány a léčeny. Nebylo pro mne překvapením, že dotazované osoby bez domova svůj duševní stav hodnotili převážně jako spíše špatný a špatný, což ukazuje, jak samotná realita života v bídě a vyloučení ze společnosti je velmi psychicky náročná. Mezi diagnostikované duševní nemoci uváděné osobami bez domova patřila především schizofrenie a depresivní poruchy.

Problematika bezdomovství je společností nejvíce spojována se závislostním chováním, především nadměrnou konzumací alkoholu. Z odpovědí v dotazníku se jasně ukázalo, že závislostní chování u osob bez domova je velmi časté. Až na výjimky se jedná o nadužívání alkoholu, kde téměř všichni respondenti přiznali, že často pijí alkohol a s problémy s alkoholem se v minulosti také léčili. Je zajímavé, že pravidelné užívání drog dotazovaní negovali. Téma závislosti tak může znamenat jak příčinu vzniku bezdomovectví, tak může být její vznik spojován s následkem života na ulici a posléze v době života na ulici se více prohlubovat.

Přestože se oslovení lidé bez domova dle svých odpovědí, týkajících se tělesné kondice, většinou potýkají se špatným zdravotním stavem, v dotazníku se následně ve většině ukázali jako optimisté, kteří věří, že se jejich život v budoucnu změní k lepšímu.

Společenské uplatnění (vzdělání, zaměstnatelnost)

Nejvyšší dosažený stupeň vzdělání je jako startovní místo, na kterém se ocitáme na začátku svého produktivního života. Ve společnosti tradičně máme za to, že čím vyššího vzdělání dosáhneme, tím máme větší šanci co nejdříve získat plnohodnotné a dobře placené zaměstnání, u kterého je zároveň předpoklad, že si ho stabilně udržíme. A jakého společenského uplatnění jsou lidé žijící na ulici schopni v případě reintegrace dosáhnout, je závislé nejen na získaném stupni vzdělání, ale společně s tím také dosavadní pracovní zkušenosti. Tento předpoklad se při analýze odpovědí

respondentů potvrdil. Nadpoloviční většina dotazovaných osob bez domova má pouze základní vzdělání, zbytek jsou pak vyučení řemeslníci. Respondenti nad padesát let uvedli délku pracovní praxe v rozmezí dvacet až dvacet pět let, mladí lidé do třiceti let naopak mají pracovní praxi maximálně do tří let, nebo vůbec žádnou. Podle odpovědí se jednalo spíše o profese dělnické, nebo pomocné, např. v kuchyni, či skladník, a podobně. U osob bez domova se zde promítá nedostatečná praxe ve vyučeném oboru, nahrazená v lepším případě nabytou pracovní zkušeností z jiných, avšak podřadnějších dělnických či pomocných zaměstnání. Starší ročníky svoji několikaletou pracovní zkušenost nabyly převážně jako mladí, následná dlouhodobá či často opakovaná nezaměstnanost však zřejmě snižuje jejich schopnost být zaměstnáni.

Dluhy

Nadměrná zadluženost a následné exekuce mají řadu příčin, ve většinové společnosti zejména nesplácené hypoteční úvěry. Jak se v odpovědích dotazníku ukázalo, zadluženost se týká úplně všech osob bez domova žijících na ulici. Všichni respondenti při dotazování uvedli, že jsou nějakým způsobem zadluženi. U téměř poloviny respondentů to jsou dluhy v odhadované výši do jednoho milionu korun. Tedy dost vysoké částky v jejich nepříznivé sociální situaci a postavení v podstatě neumořitelné. Ve skutečnosti ale mohou být tyto dluhy mnohem větší, protože ze své dlouholeté praxe a zkušeností předpokládám, že osoby bez domova nebudou mít přesný přehled o všech svých finančních závazcích, mimo jiné i s přihlédnutím k reálnému nebezpečí zneužití jich samotných, nebo jejich odcizených osobních údajů (např. ze ztracených osobních dokladů), k podvodné trestné činnosti. Pokud si přesto dokážou vzpomenout a identifikovat za co dluhy mají, tak je z odpovědí patrné, že se jedná převážně o nesplácené úvěry či různé půjčky, značné dluhy mají na zdravotním pojištění. Dále přiznávají různé pokuty či dluhy za odvoz komunálního odpadu v místě svého trvalého pobytu. V případě trestaných osob jsou to také soudní výlohy, eventuálně dlužné výživné na nezaopatřené děti. Nárůst soukromé zadluženosti potencionálně zvyšuje ohrožení chudobou.

VO 1b: Jaké strukturální příčiny se podílejí na vzniku zjevného bezdomovství?

Strukturální příčiny se mohou odrážet v regionálních rozdílech bydlišť osob bez domova. Regionální rozdíly v ČR se neustále prohlubují. Ačkoliv data

z pravidelných analýz hospodářské a sociální situace v ČR celkově ukazují na malou míru sociální nerovnosti a rostoucí životní úroveň, ukrývají tak stále se prohlubující rozdíly mezi různými regiony země a otevírající se nůžky mezi rozvinutými a zaostávajícími regiony ČR. Bohatší regiony trpí nedostatkem dostupného bydlení, v nejchudších oblastech je velmi slabé dopravní spojení, panuje zde demografický tlak a sociální vyloučení. Regionální rozdíly v podílu lidí ohrožených chudobou nebo sociálním vyloučením jsou vysoké, přičemž nejvyšší je v Moravskoslezském kraji a regionu Severozápad. V těchto regionech vykazují zhoršující se trend i další ukazatele, jako např. výsledky vzdělávání, počet sociálně vyloučených lokalit a osob v nich žijících a přístup ke zdravotní péči²¹. Důležitá je otázka pocitu bezpečnosti, která se odráží především ve zkušenosti osob bez domova s agresivním chováním ostatních občanů a opresí ze strany institucí.

Regionální rozdíly

S regionálními rozdílnostmi souvisí dostupnost bydlení a přístup osob bez domova ke zdrojům a službám. Z odpovědí v dotazníku bylo zjištěno, že nadpoloviční většina osob na ulici pohybujících se ve městě Příbram jsou místní – mají trvalé bydliště na území bývalého příbramského okresu, tedy ve Středočeském kraji. Středočeský kraj, který svou rozlohou tvoří prsteneček kolem hlavního města Prahy, je považován za bohatší a neustále se dynamicky rozvíjející. Ostatní respondenti jsou z Plzeňského, Budějovického a jeden z Ústeckého kraje. Jedná se tedy o regiony spíše zařaditelné do kategorie těch bohatších a rozvinutějších, vyjma Ústeckého kraje. Všichni se však poslední rok převážně zdržovali v Příbrami, nebo ve středočeských městech poblíž Příbrami, eventuálně v hlavním městě. Nepotvrdilo se, že by se zde dalo mluvit o přílivu obyvatel bez domova z chudších regionů do regionů bohatších.

Dostupnost bydlení

Jak bylo výše naznačeno, jak je, či není dostupná možnost bydlení, se odvíjí regionálně. Pořídit si dostupné bydlení však má v současné době problém i pracující a relativně zabezpečená střední třída. U dotazovaných respondentů se z odpovědí neukázalo, že by měli šanci na dostupné bydlení. Oslovené osoby bez domova shodně v polovině případů uvedly, že přespávají na noclehárně, druhá polovina pak

²¹ Podle výsledků srovnávací analýzy z roku 2018 provedené Výborem pro sociální ochranu Evropské komise. Více informací dostupných z: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-economic-social-committee_cs.

přímo ve venkovním prostoru, tedy na ulici. Za poslední rok tyto osoby tedy vystřídali kromě nocování na ulici či v provizorních přístřešcích a garážích převážně pobytové sociální služby jako noclehárny či azylový dům. Někteří jedinci pobývali v komerčních ubytovnách, nemocnicích či věznicích. Lze proto říci, že minimálně v posledním roce si ani jeden z nich nedosáhl na možnost důstojně bydlet ve standardní formě. Nejsou proto překvapením následující odpověď, že téměř všichni oslovení respondenti nejsou spokojeni s místem, kde aktuálně přespávají. Uvádí pochopitelné důvody jako je absence soukromí spojená s přítomností cizích lidí co nerespektují pravidla, nepříjemní spolubydlíci, nepohodlí, špína a zápach, a to především na ubytovnách a v noclehárně. V nespokojenosti těch, co využívají noclehárny či veřejný prostor, podle doplňujících odpovědí hraje roli chybějící zázemí, tedy že je tu možné přespávat pouze krátkodobě, třeba jen jednu noc, a pak musí místo opustit i se všemi osobními věcmi. V případě nocování ve veřejném prostoru uvádí vcelku pochopitelně zimu a zápach, nejistotu a strach z přítomnosti ostatních osob bez domova.

Přístup ke zdrojům

To, jaký mají dotazované osoby bez domova přístup ke zdrojům, jsem sledovala z indikátorů vnímaného dostatku základních materiálních potřeb pro přežití, a možnosti získání minimálního finančního zabezpečení. Problém se totiž výrazně prohlubuje častým vyloučením osob bez domova z důchodového zabezpečení, nemocenského pojištění, odepření pomoci ze všeobecného zdravotního pojištění a nedosažitelnosti sociální pomoci. K otázce, zda mají poslední dobou (tedy zhruba v horizontu jednoho měsíce) respondenti dostatečný přístup k základním materiálním potřebám, jako je jídlo, pitná voda, oblečení a možnost osobní hygieny, uvedli téměř ve všech případech variantu ano, nebo spíše ano. Nedostatek uvádí ojedinele v jídle, avšak vzhledem k současné dostupnosti potravinové pomoci se lze domnívat, že se jedná spíše o nedostatek pestré a vyvážené stravy, absence možnosti teplého jídla či jeho nárazovost. Až na jednoho respondenta mají všichni dotazovaní nějaký příjem. V převážné většině se tedy jedná o příjem životního minima jako dávky hmotné nouze, objevuje se zde také nízký starobní nebo invalidní důchod. Další příjmy někteří získávají sběrem druhotných surovin, příležitostnou prací, půjčkami nebo ojedinele žebráním. Polovina respondentů uvedla, že denně utratí částku padesát až sto korun, polovina pak částku sto až dvě stě korun. Z toho je patrné, že potřeby

osob bez domova jsou opravdu minimální, na spodní hranici životních, až existenčních potřeb jedince. Nelze proto říct, že by si obstojně žili, spíše každý den bojují o své přežití. Respondenti se měli dále vyjádřit k otázce, jaké sociální služby pro osoby bez domova využívají, nebo by chtěli využívat, pokud by měli tu možnost. Nejčastěji odpověděli, že využívají potravinovou pomoc, možnost získat oblečení, vyprat si a vysprchovat se, či jednorázově přespat v noclehárně. Rádi by případně v případě dostupnosti využívali pracovní poradenství, možnost trávit čas přes den pod střechou v teple, a především dlouhodobé ubytování v azylovém domě. Dle svých odpovědí nemají příliš zájem využívat právní a psychologické poradenství, lékařskou péči pro osoby bez domova, či kontaktovat terénního sociálního pracovníka přímo na ulici.

Bezpečnost

Potřeba bezpečí jako jedna ze základních potřeb je v problematice bezdomovství zásadní. Život na ulici bez stálé střechy nad hlavou přirozeně pocit bezpečí významně narušuje, a osoby bez domova jsou zásadně neustále ohroženi. Třetina respondentů v dotazníku uvedla, že byla v posledním roce napadena, a to buď od lidí z veřejnosti, nebo od ostatních osob bez domova. Polovina respondentů dále zmínila, že jim bylo vyhrožováno napadením. Opět v polovině případů od lidí z veřejnosti a v polovině případů od ostatních osob bez domova. Nikdo z lidí bez domova neuvedl, že by mu bylo vyhrožováno, nebo byl napaden ze strany členů ozbrojených složek nebo členů bezpečnostní ochranky. Respondenti také sdělili, že mají velmi nebo spíše dobré zkušenosti s chováním policistů, lékařů a sester. Zato všichni oslovení respondenti se vyslovili, že mají špatné zkušenosti s chováním úředníků na úřadě práce. Nejspíše mají opakovanou zkušenost s opresivním chováním pracovníků úřadu, který však hraje velmi důležitou roli při řešení či mírnění jejich existenčních problémů.

3.2.2 Dílčí cíl 2: vzájemné propojení příčin a vliv v kontextu životního příběhu

Dlouhodobý život bez domova vede k rozvoji adaptačních mechanismů na život v chudobě a sociálním vyloučení (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). Tedy čím déle žije člověk bez domova, tím menší je šance, že se mu podaří zpět získat stabilní ubytování a pravidelný příjem (Holpuch, Nešporová, 2020). V tomto dílčím cíli

je mou ambicí popsat vzájemné propojení příčin a vliv v kontextu životního příběhu. To, jak se zjištěné příčiny vzniku zjevného bezdomovství prolínají a vzájemně ovlivňují, se budu snažit vysledovat z trajektorie ztráty bydlení a vše zasadit do trajektorie životního příběhu. Trajektorii ztráty bydlení budu sledovat indikátory věku ztráty bydlení, délky života na ulici, cykličnost a důvod ztráty bydlení.

VO 2a: Jak se zjištěné příčiny vzniku zjevného bezdomovství vzájemně prolínají, a ovlivňují?

Trajektorii ztráty bydlení z hlediska sekundární analýzy dotazníků lze vysledovat z indikátorů věku respondentů, věku kdy došlo ke ztrátě bydlení – tedy situaci, kdy neměli stálé zázemí, jak dlouho respondenti žijí na ulici, zda ztratili domov opakovaně a co z jejich pohledu způsobilo, že poprvé ztratili stabilní bydlení.

Z odpovědí je patrné, že o bydlení oslovení jedinci přicházejí relativně rovnoměrně napříč všemi věkovými kategoriemi. V polovině případů došlo ke ztrátě bydlení do třiceti let věku jedince. Při detailnější analýze odpovědí se však ukazuje, že na této zvýšené kategorii do 30 let se pravděpodobně podílí skutečnost, že zatímco padesátiletý člověk mohl poprvé ztratit ve dvaceti letech stejně tak jako ve svých padesáti, dvacetiletý člověk svůj domov nemohl ztratit déle než ve dvaceti. Na ulici žijí respondenti nejčastěji v délce 2-5 let, nejdelší doba pobytu je uváděná 15 let, nejkratší pak 9 měsíců. Přesně polovina respondentů uvedla, že ztratila domov opakovaně, a to alespoň třikrát během života. To naznačuje, že bezdomovství jednotlivce má dlouhodobý charakter, v mnoha případech pak charakter opakované, respektive přerušované zkušenosti. Dlouhodobé bezdomovství se nejvíce objevuje mezi lidmi přespávajícími venku. Pouze polovina oslovených osob bez domova přiznala, že během období ztráty bydlení využila pobytové sociální služby – azylového zařízení či noclehárnu. Druhá polovina tedy pravděpodobně žije zcela nezávisle na systému pobytových služeb.

Graf č. 3 názorně ukazuje, jaké dotazovaní uvedli prvotní důvody, pro které ztratili své stabilní bydlení. Z odpovědí, je patrné, že důležitou roli v životě jedince hraje sociální zázemí, především funkční sociální vazby, a jejich neexistence, ztráta či narušení bývá tou prvotní příčinou bezdomovství. Většina jako příčinu ztráty stabilního bydlení označila v odpovědích možnosti jako komplikované dětství (tzn. ústavní výchova, problémová rodinná péče, zneužívání, násilí, ...), problémy

v manželství nebo partnerském vztahu (např. neshody, domácí násilí, ...) či úmrtí rodičů. Dále pak v uvedených příčinách má významný podíl závislost na alkoholu. Z charakteru spontánních odpovědí v dotazníku (včetně možnosti vlastního doplnění) považují za nutné zmínit, že se jedná o subjektivní výpovědi oslovených jedinců bez domova, a vypovídají o vlastním prožívání momentu ztráty bydlení.

Graf č. 3: Prvotní důvody ztráty stabilního bydlení

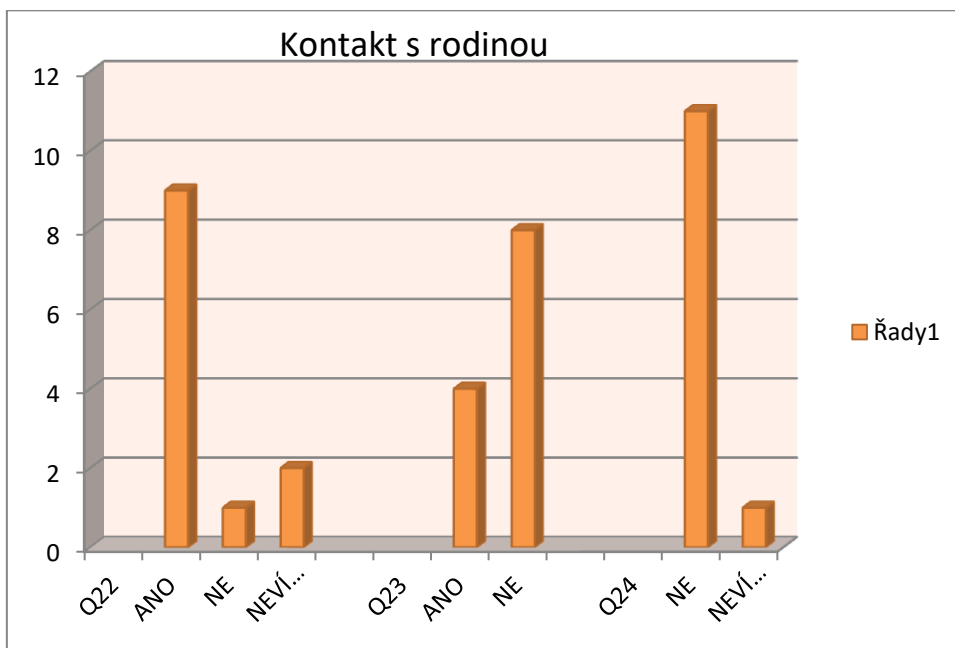

VO 2b: Jak zjištěné příčiny vzniku zjevného bezdomovství ovlivňují kontext životního příběhu?

Trajektorie životního příběhu lze mapovat na základě indikátorů týkajících se rodiny a rodinných vazeb. Z odpovědí osob bez domova je patrné, že více jak polovina dotazovaných jsou svobodní, čtvrtina jsou rozvedení. Pouze jeden respondent uvedl, že je ženatý, avšak doplnil, že pouze formálně – s manželkou nežije. Pouze třetina oslovených pak má v současnosti partnera/ku, a zhruba třetina dotazovaných jsou bezdětní. Osoby bez domova dále uvedly, že v posledním roce téměř vůbec nebyly v kontaktu s dětmi, rodiči či ostatními příbuznými, a pokud ano, tak se jednalo převážně o telefonický kontakt. Lze tedy říci, že většina osob bez domova žijící na ulici, které jsou rodiči, neudržují se svými dětmi plnohodnotný kontakt. Lidé žijící dlouhodobě bez domova ztrácí možnost pečovat o své děti, které zřejmě jsou vychovávány druhým rodičem, příbuznými nebo mohou vyrůstat v institucionální péči. Přesto, že podle odpovědí více jak u dvou třetin dotazovaných rodina ví, že jsou osobami bez domova, tak pouze jedna třetina uvedla, že jim někdo

z rodiny pomáhá. Není zde tedy patrná žádná snaha ze strany osob bez domova život na ulici před rodinnými příslušníky zatajovat, například z důvodu studu či přání nepřidělovat rodině problémy. Chtěla jsem také vysledovat, nakolik může být bezdomovství jedince ovlivněno rodinnými poměry. Žádný z oslovených respondentů však nevedl, že by někdo další z jeho rodiny žil na ulici nebo v zařízení pro osoby bez přístřeší. Názorně graf č. 4 níže.

Graf č. 4: Kontakt s rodinou

Následně je z odpovědí osob bez domova patrné, že v kontextu životního příběhu jedince nasedají další individuální a strukturální příčiny, kterým jsem se podrobně věnovala v prvním dílčím cíli. Na základě analýzy můžeme interpretovat propojení nejprve individuálních příčin. Například přiznané problémové užívání alkoholu v odpovědích je opakovaně spojeno s následným snížením přesčasnosti a ztrátou zaměstnání důsledkem snížení pracovní výkonnosti. A to je častou příčinou sociálního propadu. Většina osob bez domova se přitom ani nenachází v evidenci úřadů práce, či byly opakovaně vyřazovány. Nejsou tedy ani oficiálně nezaměstnaní. Někteří respondenti uvedli, že absolvují pouze příležitostné a sezónní práce, což ale výrazně omezuje možnosti kariérního růstu. Obvykle jsou takové práce spojeny s minimální finanční odměnou, které jim neumožňuje udržet si stabilní domov. S finanční nestabilitou, nestabilitou osobnosti v náročné životní etapě, souvisejí

neshody v partnerských vztazích. Z odpovědí v dotaznících lze dovodit, že nezaměstnanost se nejčastěji týká věkové kategorie do dvaceti pěti let, a poté starších osob nad padesát pět let. U mladých osob bez domova se potvrzuje předpoklad absence pracovních zkušeností a praxe. U osob vyššího věku se potvrdila různá zdravotní omezení k výkonu často náročné a fyzicky namáhavé práce.

V rámci analýzy odpovědí osob bez domova týkající se dluhové problematiky se potvrdil předpoklad, že aby ten, kdo ztratí zaměstnání a tím i pravidelný výdělek, společně s tím neztratil také sociální status²² a mohl naplňovat své potřeby tak, jak byl doposud zvyklí, raději si půjčí. Ukázalo se, že takto u oslovených osob bez domova začal problém neschopnosti splácení a zadluženost. Mezi příčiny na straně dlužníka patří vysoké hypoteční úvěry související se stále rostoucími náklady na bydlení, vysoká spotřeba na poskytnutý úvěr, nedostatek sociálního kapitálu, nízká finanční gramotnost a opakovaná ztráta příjmu. Mezi systémové příčiny v této problematice patří nedostatečné prověřování žadatelů o úvěr, obtíže při postihování lichvy, předpisy umožňující záměrné zneužívání systému věřiteli, vysoké poplatky za vymáhání dluhů, apod.

3.2.3 Dílčí cíl 3: možnosti preventivní sociální práce

Třetí dílčí cíl je zaměřený na zjištění možných zdrojů preventivní sociální práce dostupných v České republice, vedoucí ke zmírnění či řešení zjištěných příčin zjevného bezdomovství. V souvislosti s identifikovanými individuálními příčinami sociální práce směrem k jedincům přímo ohroženým životem na ulici, a v souvislosti s identifikovanými strukturálními příčinami pak sociální práce vedoucí ke změně systému. Při zaměření se na dílčí problémové oblasti bezdomovství je nutné se preventivně věnovat nejen ztrátě bydlení, ale také působit v dalších oblastech souvisejících s celým procesem vedoucím k bezdomovství, jako dluhy, exekuce, ztráta zaměstnání, nepříznivý zdravotní stav, rozpad rodiny a další.

VO: Jaké jsou možné zdroje preventivní sociální práce vedoucí ke zmírnění či řešení zjištěných příčin zjevného bezdomovství v České republice?

²² Sociální status definuje ve společnosti sociální prestiž upravující pohled společnosti na jednotlivé osoby. Pohled vnímání osoby může být v negativním či pozitivním ohledu. Prestiž je spojena s charakteristickými rysy života osoby či skupiny. (Matoušek, Kolářková, Kodymová, 2010).

V rámci prevence bezdomovství je důležitý pohled na význam pomoci osobám ohroženým ztrátou bydlení a životem na ulici v naplňování jejich práv. V základních právních normách termín bezdomovství nenalezneme, ale lze najít úzce související kategorie. Například Článek 13 v Evropské sociální chartě deklaruje, že každý, kdo nemá dostatečné prostředky, má právo na sociální a zdravotní pomoc²³. V Listině základních práv a svobod jsou definovány práva a svobody na zabezpečení základních životních podmínek a další, bez rozdílu původu.

Sociální práce působí na tvorbu společenských podmínek vhodných pro obnovu klientova sociálního fungování. Sociální pracovník představuje prostředníka mezi klientem a většinovou společností (Průdková, Novotný, 2008). Pozoruj, že v naší republice v oblasti sociální práce s osobami ohroženými ztrátou bydlení v současné době převažuje poradenský přístup zaměřený na případovou práci s klienty. Koncept sociálního fungování je zde vnímán v souvislosti se schopností klienta zvládat problémy a s dostupností odpovídajících informací a služeb. Podle Navrátila (in Matoušek, 2013) je vycházeno vstříc individuálním potřebám a současně se usiluje o zlepšování systému nabízených sociálních služeb. Za podstatné jsou přitom považovány neuspokojené potřeby jedince a individuální omezení, která klientovi brání využít existující možnosti podpory v systému služeb. Jde především o poskytování kvalifikovaného poradenství, zpřístupňování zdrojů a zprostředkování další pomoci a služeb. Součástí takto pojaté sociální práce ale může být zároveň snaha o změnu společnosti a jejích institucí, aby lépe odpovídaly potřebám občanů, případně snaha o komunitní zapojení. Podle Janebové (2014) se však tradiční sociální práce nepřilíší zaměřuje na změnu sociálního prostředí.

Ve stále častější snaze o zapojení kritického myšlení do profesní praxe sociálních pracovníků a rozvíjení schopnosti vnímat a hodnotit různé kontexty sociální práce s klientem, se objevuje ze strany sociálních pracovníků potřeba **reflektovat** zavedený způsob fungování společnosti. Tedy zaměřit se nejen na individuální příčiny ohrožení jedince, ale také na systémové příčiny, na které znevýhodnění jednotlivci či skupiny doplácí marginalizací. Zároveň je potřeba zvýšit míru informovanosti nejen klientů, či potencialních klientů, ale také veřejnosti o situacích, kdy individuální případy sociálního selhání nejde považovat za důkaz o nedokonalosti

²³ Více informací dostupných z:

https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/Umluvy/Evropska_socialni_charta.pdf

osobnosti, ale jako svědectví o nepřiměřeném fungování společnosti. Dále o různých problémech, ve kterých se může kdokoliv kdykoliv ocitnout, a o možnostech řešení krizových situací. Může se tak podařit snižovat míru diskriminace vůči osobám bez domova a pozitivně působit na motivaci ohrožených osob.

Sekundární analýza odpovědí respondentů v rámci strukturovaného dotazníku mi potvrdila, že na prvním místě to jsou narušené sociální vazby a absence sociálního kapitálu, dále pak závislostní chování a nepříznivý zdravotní stav. Tyto příčiny jsou často považovány za ryze individuální, tedy na straně jedince, i když je jasné, že nejsou vždy přímo individuálně zaviněné. Naproti tomu co se týká sníženého společenského uplatnění úzce souvisejícího s nezaměstnaností, a dále zadluženosti, lze jednoznačně říci, že se na jejich vzniku může podílet jak samotný jedinec, tak systémové nedostatky či společensko-politická situace. Strukturální příčiny jsou pak zastoupené regionálními rozdíly v životní úrovni obyvatel, rozdílným přístupem ke zdrojům, absencí dostupného bydlení a ohrožením bezpečí osob zjevně bez domova mj. formou nějaké oprese.

Sociální služby poskytované osobám bez přístřeší patří dle zákona o sociálních službách do skupiny služeb sociální prevence. Lze je rozdělit do tří rovin. Terénní programy a služby sociální rehabilitace mohou pracovat kromě zmíněné cílové skupiny také s těmi, kteří jsou ztrátou bydlení či bezdomovstvím teprve ohroženi. Nízkoprahová zařízení a pobytové služby jako noclehárny a azylové domy pracují s cílovou skupinou až v okamžiku, kdy tyto osoby již definitivně přišly o své bydlení a ocitly se na ulici. Většina zařízení jsou spolu navzájem propojeny. Existují tedy multifunkční služby, kde má například azylový dům v přízemí nízkoprahové denní centrum, kam mají přístup osoby žijící přímo na ulici, další místnost zde funguje jako noclehárna, kde si mohou osoby bez přístřeší využít kuchyňku a koupelnu. V České republice se spíše setkáme se zařízením s různým propojením, protože v praxi se stále ukazuje, že toto propojení obecně významný pozitivní dopad, jelikož si osoba bez přístřeší zvyká na docházení na danou adresu a zařízení i personál už dobře zná. Získává tak motivaci pro změnu trvalejšího charakteru a nejedná se tedy pouze o uspokojování momentálních potřeb (Průdková, Novotný, 2008).

Pěnkava (in Matoušek, 2013) mluví o efektivní metodě vedoucí k začlenění lidí bez domova, **tzv. vícestupňovém integračním systému**, který je založený na

diferencování poskytovaných služeb podle stávajících schopností, dovedností a možností klienta. Prvním stupněm jsou terénní programy v přirozeném prostředí klientů, kde je jedním z cílů nabídka pomoci a motivace k využití dalších služeb. Patří sem poradenství, poskytnutí stravy a provedení osobní hygieny. (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). Mezi služby lidem bez domova již tradičně patří také velmi důležitá **potravinová pomoc**. Ta umožňuje uspokojit základní fyziologické potřeby chudého člověka. Významným zdrojem potravin pro poskytovatele sociálních služeb osobám bez domova je Evropský program potravinové pomoci nejchudším obyvatelům Evropské unie – PEAD. Dodávky potravin z intervenčních zásob ve prospěch nejchudších osob v České republice se řídí příslušným nařízením vlády²⁴ a zajišťují je především potravinové banky. Druhým stupněm je možnost přenocovat v relativně bezpečném prostředí noclehárny. Třetí stupeň je poskytnutí ubytování v azylovém domě, kde je však již podmínkou vyřízení dokladů a zajištění finančního příjmu z nějaké pracovní činnosti. Posledním stupněm integrace klienta by měla být soběstačnost při řešení běžných životních situací a ideálně nabídka samostatného bydlení. Tento odstupňovaný systém vyžaduje při postupu do dalšího stupně vždy vyšší nárok na spolupráci ze strany klienta. Funguje úměra, kdy čím kvalitnější ubytování, tím vyšší sociální kontrola. Mnoho klientů však není schopných takový reintegrační systém dokončit (Vágnerová, Marek, Csémy, 2018). Motivace se snižuje, čím déle se osoba v tíživé životní situaci nachází. Demotivující může být také nastavení různých administrativních procesů či zákonných pravidel, či složitost samotného systému sociální podpory, který sám o sobě může některé odrazovat k participaci na trhu práce.

V České republice chybí v rámci služeb propojení možnosti bydlení současně s prací. Je neustále deklarována potřeba zvýšit uplatnitelnost klientů na pracovním trhu a takovou nabídku zaměstnání, aby se pracující jedinec dostal nad hranici chudoby. Možností, jak toho dosáhnout může být poskytování dotovaných pracovních míst pro sociálně znevýhodněné či dlouhodobě nezaměstnané, či možnost navázat pracovní smlouvou na místa zřízená v rámci veřejné služby. Situaci by mohlo změnit zvýšení minimální mzdy tak, aby se vyplatilo pracovat, a vedení klientů ke snaze získat kvalitní pracovní místo, kde bude spokojen a bude zde šance si jej dlouhodobě

²⁴ Nařízení vlády č. 306/2006 Sb., o stanovení některých podmínek pro dodávky potravin z intervenčních zásob ve prospěch nejchudších osob.

udržet. Vykonávat pravidelně a dobře svoji práci a zároveň být bez střechy nad hlavou, to nelze dost dobře skloubit. Život na ulici často postrádá standardní režim dne spolu s pracovními návyky – tedy přirozené střídání času věnovaného práci a času věnovaného odpočinku a plnohodnotnému spánku. A ačkoliv se některým jedincům bez domova i přes to všechno daří udržet si zaměstnání a pracují, nedaří se jim dosáhnout cíle dostupného bydlení a přespávání např. na noclehárnách. Ukazuje se, že rozhodnutí pracovat totiž nepostačuje a je potřeba zlepšit celkové sociální fungování (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012).

V problematice bezdomovství je v současné době asi zásadní strukturální příčinou absence dostupného bydlení. Ze závěrů autorů Nešporové a Holpucha (2020) vyplývá, že pokud je cílem společnosti eliminovat problematiku bezdomovství, pak je důležité osoby po ztrátě bydlení co nejdříve zachytit a aktivně jim pomoci k získání ubytování. Pro větší efektivitu ideálně mimo „bezdomovecké“ prostředí s následnou podporou a poskytováním sociální práce. Dostupné výzkumy konstatují, že nedostatek vhodného bydlení je suplován pobytem v noclehárnách, azylových domech nebo ubytovnách. Tyto formy pak pozbývají svůj prvotní účel a suplují nedostatek dostupného bytového fondu (Přádová, 2019). Systémem návazných podpůrných služeb je potřeba předcházet opakovaným pobytům v azylových domech, či komerčních ubytovnách, které jsou pro dlouhodobý pobyt nevhodné, a hledat nové možnosti, jak by se mohly sociálně ohrožené osoby s nejistým a nestabilním bydlením dostat do vhodných forem ubytování. V komerčním sektoru nejsou schopny vzhledem k nízkým příjmům dosáhnout na pronájem z důvodu nejen vysokých kaucí, ale také vysokých nájmů, zejména u větších bytů pro vícečetné rodiny. Svoji roli často hraje také společenské stigma.

V dostupných zdrojích jsem našla dvě nejčastěji zmiňované optimální cesty poskytování bytů. První variantou je **systém prostupného bydlení – Housing Ready**. V České republice je to v současné době nejčastěji aplikovaný přístup k řešení bytové nouze. Jedná se o hierarchicky uspořádané typy sociálního bydlení, kdy se jednotlivé stupně liší komfortem, režimem, podmínkami přidělení, typem smlouvy, a jsou provázány s doprovodnými sociálními službami (Kocman, Klepal, 2016). Typický postup tímto systémem vypadá tak, že člověk bez domova žijící na ulici, začne pravidelně docházet do nízkoprahového denního centra, a následně také přespávat na noclehárně. Zde ho čekají první pravidla, nedostatek soukromí na

sdílených pokojích a nemožnost pobývat na noclehárně přes den. Pokud klient noclehárny zvládá dodržovat všechna pravidla, a podaří se mu zajistit příjem alespoň v podobě sociálních dávek na bydlení, může se ubytovat na azylovém domě, kde může již pobývat celodenně. Stále ho ale čeká soužití s cizími lidmi na stejném pokoji, dodržování pravidel a další požadavky například na řešení dluhů, hledání zaměstnání, řešení závislostí, duševního i fyzického zdraví. Pokud klient některá pravidla nezvládne dodržovat, propadá systémem zpět na noclehárnu nebo rovnou na ulici. Pokud na azylovém domě uspěje, může postoupit do tréninkového bydlení, eventuálně sociálního bytu, kde bývá nejčastější podmínkou udržení si stabilního příjmu, nejlépe zaměstnání na plný úvazek, a postupně si šetřit na kauci do standardního bydlení. Pobyt v azylovém domě a tréninkovém/sociálním bydlení však bývá časově omezen a tento interval²⁵ mnohdy k sanování nepříznivé situace zdaleka nestačí. Z těchto stupňů bydlení může jedinec poměrně snadno "spadnout" na nižší stupně systému a ocitnout se opět v akutní bytové nouzi. V České republice je však nedostatek cenově dostupných nájemních bytů, což v kombinaci s předlužeností většiny lidí bez domova způsobuje, že se klienti těchto služeb točí mezi ulicí, noclehárnou a azylovým domem, případně ubytovnou nebo jinou formou bytové nouze i desítky let (Kocman, Klepal, 2016). Měřítkem úspěchu navíc v prostupném bydlení často nebývá jen nalezení samotného standardního bydlení, ale dosažení i určité aktivizace a integrace do společnosti prostřednictvím například splácením dluhů, nalezením práce apod. Pro řadu osob bez domova je z různých důvodů obtížné těchto požadavků a očekávání dosáhnout, což může být chápáno jako nízká motivovanost nebo nespolupráce. Standardní bydlení je v tomto modelu tedy cílovým, nikoliv výchozím stavem, kterého je schopné dosáhnout jen malé množství lidí bez domova. Druhou variantou je **přístup Bydlení především – Housing First**²⁶, tedy dostupné bydlení pro všechny bez nutnosti procházet vícestupňovým modelem bydlení. Programy „Bydlení především“ se zaměřují na ty lidi bez domova, kteří systémem prostupného bydlení propadají, nebo nejsou z různých důvodů schopní do něj vůbec vstoupit. Místo principu zásluhovosti se řídí principem potřeby. V důsledku dlouhodobého stavu bytové nouze a sociálním vyloučení

²⁵ Např. Město Příbram je zřizovatelem Azylového domu pro rodiny s dětmi, kde lze pobývat bez přestávky maximálně jeden rok, následně svým občanům nabízí možnost sociálních bytů, kde je smlouva omezena na maximálně dva roky, či městskou ubytovnu se smlouvou maximálně na pět let. (pozn. aut.)

²⁶ Více informací dostupných z: <http://www.socialni bydleni.mpsv.cz/cs/dokumenty/materialy-k-housing-first>.

je pro osoby žijící na ulici velmi obtížné dodržovat pravidla pobytových sociálních služeb, nebo se bez intenzivní a individuální sociální podpory snažit o řešení své situace a sociální integraci. „Bydlení především“ považuje jako úspěch, když si klient bydlení udrží (tedy dodržuje domovní řád a platí nájem). Podpůrný tým sociálních a terénních pracovníků nedirektivně motivuje k řešení dalších témat (např. zadluženost) a vždy respektuje klientovu volbu. „Bydlení především“ patří mezi přístupy založené na důkazech. Programy, které jsou věrné principům tohoto přístupu, dosahují obvykle úspěšnosti okolo devadesáti procent (Pleace, 2017). V Česku například existuje od roku 2014 takto zaměřený projekt „Nejdřív střecha“. Projekt zaplatí osobě bez domova, kterou doporučil terénní pracovník, jeden až dva měsíce ubytování v ubytovně. Zároveň klientovi poskytne odbornou radu a pomoc, zejména ve styku s úřady. Podle jeho zkušeností si nejméně padesát šest procent čerstvých bezdomovců najde do měsíce práci a normální ubytovnu. Za sedmdesát šest měsíců fungování projekt pomohl téměř dvěma tisícům klientům²⁷. V letech 2016 až 2018 probíhal v Brně projekt „Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi“ známý pod pojmem „Rapid Re-Housing“ (reálně šlo spíše o práci s rodinami přístupem „Bydlení především“), který realizoval Magistrát města Brna. V rámci projektu pak bylo vylosováno padesát rodin, které dostaly do pronájmu sociální byt poskytnutý městem. Součástí byla i podpora sociálních pracovníků z neziskových organizací. Projekt byl velmi úspěšný. Bydlení si po dvanácti měsících od zabydlení udrželo 96 % rodin. Mezi další významné dopady poskytnutí bytu a návazné podpory patřilo: zlepšení zdravotního stavu dětí i rodičů, nižší riziko pobytu dětí v náhradní rodinné péči, zvýšená jistota bydlení a spokojenost se získaným bydlením (Černá, Ripka, 2018). K prevenci by také významnou měrou mohlo přispět přijetí zákona o sociálním bydlení, protože je stále mezi odborníky diskutována potřeba zřízení sociálního bydlení s podporou cílené sociální práce. Zákon o sociálním bydlení je dosud chybějící legislativní úpravou, která by vymezovala pojem sociálního bydlení, cílovou skupinu sociálního bydlení, roli jednotlivých aktérů v jeho zajišťování a především zajištění jeho stabilního financování. Od roku 2007 se pravidelně objevuje v programových prohlášeních vlády. Nejblíže k prosazení se dostal v roce 2017, kdy však ve sněmovně neprošel ani prvním čtením. K roku 2021 byl hotový věcný záměr tohoto zákona z dílny Ministerstva pro místní rozvoj, vláda se však

²⁷ Více informací dostupných na stránkách projektu z: <https://nejdrivstrecha.cz/>

rozhodla ho dále neprojednat a v budoucnu předložit alternativu v podobě zákona o dostupném bydlení. Stávající právní předpisy neřeší uspokojivě nedostatek cenově dostupného a kvalitního sociálního bydlení, ani jeho negativní sociální dopad, a do roku 2023 není plánována žádná revize.

V problematice bezdomovství je stěžejní prevence zdraví a **přístup ke komplexní zdravotní péči** pro osoby žijící na ulici. Ten však není systémově nijak řešen. Poskytovatelé sociálních služeb pro osoby bez domova poskytují zdravotnickou pomoc podle svých momentálních dílčích možností. Např. zřízení ordinace praktického lékaře v pražském centru neziskové organizace Naděje, či mobilní jednotky projektu „Medici na ulici“, zajišťující základní zdravotní pomoc lidem žijícím na ulici. Tato oblast je v České republice pokryta nahodile a nedostatečně (Matoušek, 2013). Převládající nesprávný názor zdravotníků, že člověk bez domova si nehradí zdravotní pojištění, a je tedy „nepojištěný“, bývá nezřídka důvodem k předčasnému ukončení hospitalizace, či dokonce nepřijetí takového člověka k hospitalizaci (Šupková, 2007).

V aktivní politice zaměstnanosti neexistuje individualizovaný přístup, který by zohledňoval zdravotní stav a jiná znevýhodnění, jako například vyšší věk, nízká kvalifikace, nepříznivá rodinná a sociální situace, apod., a zároveň v kombinaci se sociální prací a poradenstvím účinně řešil zadluženost. Osoby, které mají kombinovaná znevýhodnění a jsou nejvíc vzdálené trhu práce, jsou místo dotovaných pracovních míst zařazovány do programu veřejně prospěšných prací, které příliš nepřispívají k možnosti získat stálé zaměstnání. Slibné řešení je pozvolný nárůst sociálních podniků. **Sociální podnikání** je označení pro podnikatelskou aktivitu, jejímž cílem je řešit společenský problém. Primárním cílem tohoto podnikání není zisk, ale udržitelné řešení daného problému. Zisk je zpravidla investován zpět do rozvoje podniku. V českém prostředí bývá toto téma často spojováno s termínem „sociální podnikání“ nebo „sociální firma“ zaměstnávající osoby znevýhodněné na trhu práce. Společensky prospěšní podnikatelé se mohou realizovat například ve vzdělávání, v péči o zdraví, v boji s chudobou, v ochraně lidských práv, při prosazování rovných příležitostí, v péči o znevýhodněné osoby apod.²⁸

²⁸ Více informací dostupných z: <https://ceske-socialni-podnikani.cz/>.

Analýza strukturovaného rozhovoru potvrdila předpoklad vzájemného propojení individuálních a strukturálních příčin vzniku bezdomovství. Je proto důležité dívat se také směrem k systému produkujícímu strukturální příčiny, a hledat možnosti působení sociální práce a samotných sociálních pracovníků a pracovníc, které by mohly vést k systémovým změnám. Své opodstatněné místo v současné sociální práci podle mého mají umírněné proudy radikálních směrů, jejichž cílem je všem zainteresovaným předně poskytnout kritický pohled na souvislosti, než radikální řešení. *„Součástí společenského systému je také sociální politika státu a s ní související poskytování služeb, příp. dávek financovaných z veřejných rozpočtů. I v této oblasti lze hledat příklady systematického znevýhodňování určitých skupin, které příp. přináší jiným skupinám výhody. Sociální pracovníci, zejm. ti, kdo jsou zaměstnáváni státem, pak mohou být považováni za udržovatele stávajícího (nespravedlivého) pořádku.“* (Matoušek, 2013:116). **Kritická sociální práce** považuje vznik sociálních problémů za důsledek selhání systémů sociální ochrany. Je reakcí na převažující postoj ve společnosti, který považuje jedince vinné za jejich sociální problémy, a převádí tak strukturální příčiny problémů na úroveň individuálního zavinění. Jedním z principů kritické sociální práce dle Karen Healy (Janebová, 2018) je prvotní zaměření na strukturální příčiny individuálních problémů. Úkolem kritických sociálních pracovníků by mělo být zvyšování povědomí, aby lidé porozuměli vzniku sociálních problémů také z pohledu strukturálních příčin, nikoliv pouze z individuálních (Janebová, 2014).

Jak již bylo dříve konstatováno, bezdomovství je mnohorozměrný problém, z tohoto důvodu je nutné zahrnout témata jako prevence ztráty bydlení, prevence zadlužování a exekuce, prevence podvýživy a prevence zhoršení zdravotního stavu, prevence ztráty zaměstnání, prevence rozpadu rodinných vztahů, a jiné. V reálných možnostech sociální práce není zajistit změnu nastavení systému k možnému řešení strukturálních příčin, a nelze to ani legitimně očekávat. Sociální pracovníci a pracovníci však mohou být iniciátory takových procesů, které sociální změnu podněcují, a být tak její důležitou součástí. Mohou tak dostát svému závazku stát na straně společensky znevýhodněných a bezmocných jedinců, skupin či komunit. Kritická sociální práce může cíleně využívat několik metod sociální práce. V problematice bezdomovství se jako velmi vhodná metoda jeví **zplnomocňování** klientů vedoucí k podpoře jedinců/skupin/komunit uvědomit si svá práva,

a **aktivizaci** za účelem podnícení sociálních změn. Směrem navenek to pak může být podle Janebové (2014) například aktivní obhajoba a **prosazování práv klientů** vůči veřejnosti a politikům, vyjádření různých zájmových koalic a sociálních hnutí zahrnující např. organizaci různých sociálních akcí a protestů, včetně možností zapojit se do různých úrovní politiky. V neposlední řadě to může být výzkumná činnost s cílem iniciovat sociální změnu.

3.3 Shrnutí výzkumné části

Výzkumným cílem diplomové práce bylo zmapovat strukturální a individuální příčiny vzniku zjevného bezdomovství, interpretovat jejich vzájemné propojení a vliv v kontextu celého životního příběhu. S ohledem na zjištěné příčiny navrhnout možnosti působení sociální práce.

V rámci **prvního dílčího cíle** z analýzy vyplynulo, že největším rizikovým faktorem napříč zůstává kvalita funkčních sociálních vztahů a vazeb na okolí, nikoliv kvalita charakteru jedince. Příčinou pádu na dno a následnou ztrátou bydlení z individuálního hlediska byly nejčastěji závislosti, zhoršení zdravotního stavu, následná ztráta zaměstnání a exekuce v případě zadlužení, a to často kombinace těchto faktorů. Nezaměstnanost způsobuje napjetí v rodině a v partnerských vztazích. Často následuje ztráta rodinného zázemí, rozpad rodiny (rozvod, rozchod) a ztráta domova. Ze zjištění bylo patrné, že nízká kvalifikace ovlivňuje sociální postavení člověka, vede k finanční nestabilitě. V kontextu současné sociálně-ekonomicko-politické situace má kombinace různých socioekonomických faktorů drtivý dopad na situaci osob s nízkou kvalifikací na trhu práce. Tato skupina často pracuje v málo placených zaměstnáních a ve špatných pracovních podmínkách. Nízkopříjmoví jedinci čelí také vysokému daňovému zatížení. Neřešení zdravotních problémů, různé formy zneužívání a oprese, či život v sociálně vyloučeném prostředí pak vytvářejí více a více překážek bránících zaměstnanosti. Významnou překážkou pro zaměstnanost je zadluženost. Osoby bez domova mají mizivou šanci získat stabilní zaměstnání a přivydělávají si práci načerno. V situaci života na ulici se posléze velmi složitě do zaměstnání vrací, jelikož takový způsob žití zpětně ovlivňuje sociální postavení osoby. Nedostatek zvláštních opatření v politice zaměstnanosti, nízká účast na odborné přípravě a neadresně obsazovaná dotovaná pracovní místa dále

brání zaměstnanosti osob s nízkou kvalitací a osob se zdravotním postižením, či sociálním znevýhodněním. Se zaměstnaností úzce souvisejí dluhy. Svůj podíl na bezdomovství má rozbujele podnikání s půjčováním peněz a vymáhání dluhů, podnikání v oblasti hazardních her. Dlužníci by měli být motivováni k oddlužení takovým způsobem, který jim umožní své dluhy umořit v relativně krátké době.

Druhý dílčí cíl sledoval trajektorii ztráty bydlení a životního příběhu respondentů. Na individuální příčiny nasedají příčiny strukturální, či naopak. Dá se vysledovat propojenost mezi jednotlivými příčinami bezdomovství, proto lze jen stěží popravdě určit, co bylo ve skutečnosti dřív – jestli slepice, nebo vejce. Ke ztrátě bydlení došlo u dotazovaných nejčastěji už před třicátým rokem života, kdy uváděli důvody zahrnuté pod shrnující pojem „komplikované dětství“. Na ulici se tedy ocitli v mladém věku s hendikepem nefunkčních rodinných vazeb a v podstatě trvale nejistým sociálním zázemím. Tyto jedinci žijí vesměs dlouhodobě na ulici, jsou osamělí a s rodinnými příslušníky buď vůbec nejsou v kontaktu, nebo od nich neočekávají žádnou pomoc. Bezdomovství jednotlivce má v mnoha případech charakter opakované, respektive přerušované zkušenosti. Taktéž má zpravidla dlouhodobý charakter. Výzvou tedy očividně není pouze bezdomovství překonat, ale především vytvořit takové podmínky, aby bylo možné v novém způsobu života trvale ukotvit. Nejčastěji uváděnou příčinou první ztráty stabilního bydlení jsou problémy v manželství

či partnerském vztahu, dále komplikované dětství či závislost na alkoholu. Tato zjištění korelují se závěry studie autorů Vágnerová, Marek a Csémy (2018), kdy většina současných osob bez domova uvádí, že jejich rodiče měli často problémy s alkoholem. Nejčastěji v podobě otce alkoholika, který navíc projevoval vysokou agresi a docházelo i k násilí na ženě či dětech. Mnoho současných osob bez domova dále uvádí, že své dětství prožili v péči prarodičů či v dětském domově nebo v náhradní rodině, jelikož se o ně vlastní rodiče nedokázali postarat či byli ve výkonu trestu. Roli hrál i příchod nového partnera či partnerky do rodiny. Zjištěné skutečnosti jenom potvrzují, že rodinu lze považovat za nejdůležitější sociální skupinu, ve které člověk žije. Dochází tu k uspokojování fyzických, psychických a sociálních potřeb. Každá rodina uznává svůj specifický žebříček hodnot, který ovlivňuje chování jednotlivých členů rodiny uvnitř i navenek. Rodina jedinci poskytuje důležité zázemí a významně se podílí na jeho budoucích společenských

rolích a sociální identitě (Fisher, Škoda, 2014). Proto je bezdomovstvím nejvíce ohrožena osoba žijící osaměle a izolovaně, která opustila rodinu, nebo rodina jí.

Rozpad rodiny přináší ekonomické, sociální a psychologické problémy. Pokud dojde například k rozvodu, bývají častěji v ohrožení muži, jelikož společně vybudovaný domov většinou opouští i za cenu ztráty střechy nad hlavou. Muž se ocitá po ubytovnách, známých či na ulici, nemá vlivem rozpadu dalších rodinných kontaktů, kam jít (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). Problémem rodiny je i ztráta jednoho z rodičů. To může nastat například náhlým úmrtím jednoho z nich, či dlouhodobým pobytem v institucionálním zařízení, nečastěji ve vězení. Přidružená závislost na alkoholu také ovlivňuje rodinné vztahy, jelikož závislý na alkoholu přichází o schopnost plnění rodičovské role (Fischer, Škoda, 2014). Faktor negativní zkušenosti z dětství, např. pokud v rodině docházelo k zanedbávání či týrání, může být významné riziko propadu na ulici. Absence pozitivních zkušeností se projevuje kromě selhávání ve škole také v zaměstnání a v mezilidských vztazích. Narušená důvěra, neschopnost převzít odpovědnost a rozhodnout se, neohleduplnost k druhým, to jsou běžné jevy, které jsou výsledkem deprivace z dětství (Vágnerová, Marek, Csémy, 2018). Rodiny přímo ohrožené sociálním vyloučením a ztrátou bydlení jsou často rodiny s dospělým alkoholikem či drogově závislým členem rodiny, se členem s psychickou poruchou či s mentální retardací, rodiny matek samoživitelek, rodiny romské a rodiny migrantů (Hradecký, Hradecká, 1996).

Tolerance pohledu většinové společnosti na nezaměstnanost je spíše jen v rozsahu přechodu mezi dvěma zaměstnáními (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). Kromě ekonomických následků má dlouhotrvající nezaměstnanost následky psychické jako např. stres, deprivaci, dlouhodobé stavy úzkosti (Žilová, Novotná, 2011). Tyto psychosomatické symptomy způsobují pokles celkové odolnosti organismu a mohou se projevit vážným onemocněním.

Ve **třetím dílčím cíli** jsem hledala možnosti působení preventivní sociální práce. Sociální služby mají za cíl společnost chránit před riziky ohrožení sociálním vyloučením a neměli by se tak dívat pouze na ohroženého jedince, ale brát v úvahu jeho sociální prostředí – v úzkém slova smyslu na jeho rodinu či okolí, ve kterém se pohybuje, v širokém pojetí na celý společenský systém. V České republice, kde je v rámci tradiční případové sociální práce s osobami bez domova nejčastěji aplikován

poradenský přístup orientovaný na změnu. Pro podporu ze strany sociálních služeb musí být klient motivovaný „posunout se“ a zároveň vyvinout dostatečnou aktivitu. To však v mnoha případech není dostačující, proto nastává potřeba reflexe zavedeného způsobu fungování společnosti a směru působení sociální práce – zaměřit se nejen na individuální příčiny ohrožení jedince, ale také na systémové příčiny, na které znevýhodnění jednotlivci či skupiny doplácí marginalizací. Individuální případy sociálního selhání nejde považovat za důkaz o nedokonalosti osobnosti, ale jako svědectví o nepřiměřeném fungování společnosti.

V problematice bezdomovství je v současné době asi zásadní strukturální příčinou absence dostupného bydlení. Díky vyloučení z přístupu k dostupnému bydlení roste akutní ohrožení ztrátou bydlení vedoucí k bezdomovství mezi nízkopříjmovými domácnostmi (Nešporová, Holpuch, 2020). Podle Růžičky (2015) je systém prevence, kdy člověk získává možnost krizového či náhradního bydlení ještě před tím, než se propadne na ulici, levnější než následné (a mnohdy opakované) poskytování služeb jedincům, kteří se na ulici propadli. Nejčastěji zmiňované optimální cesty poskytování bytů jsou dvě. První variantou je systém prostupného bydlení – angl. Housing Ready. Standardní bydlení je v tomto modelu cílovým, nikoliv výchozím stavem. Druhou variantou je přístup Bydlení především – angl. Housing First, tedy dostupné bydlení pro všechny bez nutnosti procházet víceúrovňovým modelem bydlení. Tento model považuje za úspěch, když si klient bydlení udrží. Místo principu zásluhovosti se řídí principem potřebnosti.

Bezdomovství je mnohorozměrný problém. Kombinace minimálních nepravidelných příjmů, vysoké míry zadluženosti, velmi nízké kvalifikace a relativně málo pracovních zkušeností vytváří u osob bez domova obtížnou překážku pro jejich úspěšnou reintegraci. Navíc dlouhodobé setrvávání v podmínkách extrémní chudoby a sociálního vyloučení vede k rozvoji adaptačních mechanismů a návyků na tento způsob přežívání, kvůli nimž osoby bez domova postupně ztrácí vůli svou nepříznivou situaci změnit. Související systémová opatření politik však nejsou prováděna. Například návrh zákona o sociálním bydlení, který měl stanovit kritéria způsobilosti a kvality pro přístup k sociálnímu nájemnímu bydlení, nebyl v roce 2018 přijat. Místo toho je chystán program zvýhodněných úvěrů pro financování nejen sociálního bydlení pro lidi ohrožené vyloučením, ale především dostupné bydlení

ve veřejném zájmu, s cílem přilákat do obcí chybějící profese veřejného sektoru, postrádající integrovaný přístup kombinující sociální služby s bydlením.

V reálných možnostech sociální práce není přímo zajistit změnu nastavení systému k řešení strukturálních příčin, a nelze to ani legitimně očekávat. Sociální pracovníci a pracovníci by však měli být v rámci uplatňování metod kritické sociální práce iniciátory procesů, které sociální změnu podněcují, a být tak její důležitou součástí. Tímto přístupem mohou dostat svému závazku stát na straně společensky znevýhodněných a bezmocných jedinců, skupin či komunit.

Závěr a diskuze

Hlavním cílem diplomové práce bylo identifikovat strukturální a individuální příčiny vzniku zjevného bezdomovství u vybraných osob zjevně bez domova žijících ve městě Příbram, následně interpretovat jejich vzájemné propojení a vliv v kontextu celého životního příběhu, a v souvislosti se zjištěnými individuálními a strukturálními příčinami navrhnout možnosti působení sociální práce, jež vedou k prevenci či zmírnění příčin zjevného bezdomovství jak směrem k ohroženému jedinci, tak směrem vedoucím ke změně systému. S ohledem na účel diplomové práce jsem zvolila kvalitativní výzkumnou strategii, která se mi osvědčila. K naplnění hlavního cíle vedly tři dílčí cíle. V případě prvního a druhého dílčího cíle jsem potřebné údaje získala pomocí sekundární analýzy dotazníku z již dříve uskutečněného sociologického šetření VÚPSV mezi osobami zjevně bez domova žijících ve městě Příbram. V případě třetího dílčího cíle jsem použila techniku obsahové analýzy odborných textů a publikací především domácích autorů věnujících se příčinám vedoucím ke ztrátě bydlení, sociální práci s osobami bez domova, prevenci ztráty bydlení a možným řešením této problematiky. Během vyhledávání dat a jejich analýzy jsem se snažila své domněnky a závěry neustále reflektovat a přezkoumávat, abych minimalizovala ovlivnění svými osobními názory, předpoklady a preferencemi. Abych zajistila co největší soulad výsledných zjištění s realitou, snažila jsem se opírat o více zdrojů informací. Zvolená výzkumná strategie mi umožnila postihnout mnoho vzájemných souvislostí a návazností, dále získat podrobnější informace a hlubší popis zkoumaných osob bez domova žijících ve městě Příbram, se zohledněním lokálních podmínek a příčinných souvislostí. Vyhledávání dat a následná analýza však pro mne byla mnohem časově náročnější, než jsem původně očekávala. V závěru jsem se setkala s obtížností popisu nejpodstatnějších zjištění na vyšší úroveň zobecnění.

Na základě zjištěného lze potvrdit, že nejsilnějším rizikovým faktorem pro vznik bezdomovství je dlouhodobý sociální a ekonomický vývoj postmoderních společností, upřednostňující především výkonnost a flexibilitu. Oceňují jen úzce vymezenou individuální úspěšnost a přináší obecnou nejistotu na trhu práce v důsledku neočekávaných recesí a strukturálních změn, zvláště pro znevýhodněné jedince i skupiny. Negativní dopad má nejen nestabilita rodinných a partnerských

vztahů, ale také neochota státu a obcí převzít odpovědnost za všechny osoby, které v nich žijí, stejně jako nepřipravenost tradičních nástrojů veřejné politiky tento problém řešit. Zjištění korelují s konstatováním Přádové (2019:36), že *„resocializaci ovlivňují nejen klienti samotní, ale i nastavení systému. V současné době není zajištěna dostatečná spolupráce mezi aktéry sociální práce a politiky.“* Problematika bezdomovství není v legislativě řešena komplexně. Současné právní úpravy řeší jen určité úseky bezdomovství, bez souvislostí a návazností, a tak není možné zabezpečit její souhrnné řešení. Štěchová (2008:101) ve své studii o této problematice z pohledu kriminologie konstatuje, že základním problémem prevence bezdomovství v současné společnosti je nesystémový přístup k řešení problémů a také skutečnost, že *„...bezdomovci jsou často chápáni a pojímáni – a to i státními orgány – jako homogenní skupina osob s víceméně negativními charakteristikami. Dle toho je k nim přistupováno. Situace se řeší, až když je akutní, tzn., když nastanou mrazy. Většina finančních prostředků směřuje do jakési „první pomoci“, což je pouhé přespání v noclehárně.“* Ze zjištění dále vyplynulo, že nedostatek dostupného sociálního bydlení a absence zákona o sociálním (dostupném) bydlení jsou v současné době hlavními překážkami k poskytování efektivní podpory osobám bez domova. Vyloučení z přístupu k dostupnému bydlení, bezdomovství, vysoká zadluženost a nezaměstnanost postihují nejzranitelnější skupiny obyvatel žijících v odlehlejších obcích s méně funkční infrastrukturou (Potůček, Svoboda, 2020). Regionální rozdíly také existují v kvalitě zdravotního stavu a neuspokojené potřeby zdravotní péče v důsledku vzdálenosti. Např. rozdíly ve střední délce života obyvatel jsou z velké části dány jak socioekonomickými faktory, tak rizikovými faktory chování (např. konzumací alkoholu či závislostním chováním). Existuje jasná vzájemná souvislost mezi (dlouhodobou) nezaměstnaností, špatným zdravotním stavem (ev. zdravotním postižením), a nižší délkou života.

Soudobá neoliberální společnost, které prosazuje principy volného trhu s minimem vládních předpisů, a hospodářskou politiku s cílem omezit vládní výdaje, ovlivňuje všechny dimenze sociálního života. Zároveň tím systémově vytváří i bezdomovství. Jakákoliv postmoderní společnost, která má stále ambice ctít lidskou důstojnost a naplňovat základní lidská práva, by se s existencí bezdomovství jako extrémní formy sociálního vyloučení smířit rozhodně neměla. Ocitnout se bez obydlí, bez blízkých, je jedna z nejhorších věcí, které může člověka postihnout. Je na státu, na

obcích, na občanech této země, aby tomuto osudu bylo vystaveno co nejméně osob. Na jednotlivých opatřeních se nesporně pracuje na vládní úrovni, na úrovni samosprávy, stejně jako řada neziskových organizací a také řadoví občané naší země. Bohužel ne vždy můžeme mluvit o soustavě funkčních a navzájem se podporujících opatřeních. Lidé v terénu jsou již unaveni z bezpočtu strategií, metodik a dalších obsáhlých materiálů.

Představa, že bezdomovství nebude, je bohužel falešná. Jde o to, aby lidé bez domova – bez ohledu na příčiny – nebyli odkázáni k beznaději a nelidským koncům. Preventivní činnosti a opatření v problematice bezdomovství by měly minimalizovat příčiny vedoucí k ohrožení ztrátou bydlení či životu na ulici. Pokud chceme působit preventivně, je nutné vidět problematiku a příčiny vedoucí k bezdomovství v širším společenském a politickém kontextu. Detailnější prozkoumání příčin bezdomovství ve spojitosti s aktuální ekonomickou a materiální situací osob bez domova může významně přispět k porozumění, že jejich reintegrace je bez komplexní sociální pomoci včetně preventivních systémových opatření, či změně v systémovém přístupu, téměř nemožná. Lidé bez domova jsou různí a netvoří nějakou uniformní skupinu. Mají své nezaměnitelné příběhy a jejich představy o dobrém životě se neodlišují od představ většinové společnosti. Ztráta jejich domova byla zpravidla způsobena souběhem více faktorů. Zajištění lidé si cestu na dno většinou neumějí dost dobře představit a často bývají v zajetí dvou mýtů – prvním je, že člověk, který ztratí střechu nad hlavou, je za svou situaci zodpovědný, způsobil si ji sám, a proto si nezaslouží ani soucit, ani systémové řešení ze strany státu. Druhým mýtem je, že osoby bez domova si díky činnosti sociálních služeb neziskových organizací žijí v pohodě bez práce na ulici, a tento život si v podstatě užívají. A přitom z výpovědí osob bez domova bylo patrné, že stačí opravdu málo – nemoc, exekuce, domácí násilí, nebo zvyšování nájmu.

Přínosem zjištění získaných v rámci této diplomové práce pro praxi sociální práce je proto především čtenářova reflexe problému bezdomovství v kontextu současné společnosti, což by mohlo vést k všeobecnému překonání bariéry předsudků a opovržení vůči lidem žijícím na ulici, a následnému pochopení bezdomovství jako problému společnosti, nikoliv jako výhradní záležitost jedince.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Transformační tabulka DC1.....	41
Tabulka č. 2: Transformační tabulka DC2.....	42
Tabulka č. 3: Transformační tabulka DC3.....	42

Seznam grafů

Graf č. 1: Věk respondentů	45
Graf č. 2: Pohlaví respondentů	45
Graf č. 3: Prvotní důvody ztráty stabilního bydlení	53
Graf č. 4: Kontakt s rodinou	54

Seznam použité literatury

BLAIKE, N. W. 2003. *Analyzing quantitative data: from description to explanation*. London: SAGE Publications.

BONEAU, D. 2004. *Friedrich von Hayek, the father of neo-liberalism*. [online]. Voltaire Network [05.07.2020]. Dostupné z: <http://www.voltairenet.org/article30058.html>

BOURDIEU, P. 2008. "The Left Hand and the Right Hand of the State." *Variant 32*: 3–4[online]. The Strickland Distribution. [19.05.2019]. Dostupné z: <https://romulusstudio.com/variant/32texts/bourdieu32.html>

BURIÁNEK, J. 1988. K pojetí sekundární analýzy. *Sociologický časopis* [online]. 1(1). Praha: Sociologická encyklopedie [15.09.2021]. Dostupné z: http://www.encyklopedie.soc.cas.cz/Analyza_sekundarni

CARBOVÁ, T., KAJANOVÁ, A. 2020. Možnosti a bariéry sociální práce s osobami bez přístřeší. *Sociální práce/Sociálna práca*. 20(2), 117-124.

ČERNÁ, E., RIPKA, Š. 2018. *Závěrečná evaluační zpráva / Analýza cílového stavu Dopady zabydlení po 12 měsících od nastěhování „Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-Housing)“* [online]. Ostrava: Ostravská univerzita [15.04.2021]. Dostupné z: https://socialnibydeni.org/wp-content/uploads/2018/12/RRH_Zaverecna-evaluacni-zprava_web.pdf

DISMAN, M. 2005. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.

DODSON, J. 2006. *Rolling the State? Government, neoliberalism and housing assistance in four advanced economies* [online]. Urban Research Program. 6(7), 14. [14.08.2020]. Dostupné z: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-“Roll”-of-the-State:-Government.pdf>

FRIEDMAN, M. 1994. *Kapitalismus a svoboda*. Praha: H&H.

GULOVÁ, L. 2011. *Sociální práce: pro pedagogické obory*. Praha: Grada.

HAYEK, F. A. 2004. *Cesta do otroctví*. Brno: Barrister & Principal.

- HAVEL, J. 2021. Housing First – recept na ukončování bezdomovství? *Časopis Nový Prostor* [online]. 21(578), 14-18. Praha: Nový prostor. [10.11.2021]. Dostupné z: <http://novyprostor.cz/aktualni-novy-prostor-mimoradne-v-pdf-verzi/>
- HEJNAL, O. 2013. Bezdomovec jako „klient represe“: Diskursivní reprodukce potřebných a nepotřebných chudých. In: LUPTÁK, L. (Eds.). *Neoliberalismus a Marginalita: Studie Z Českého Reálnokapitalismu*. Brno: Doplněk, 137 – 151.
- HEJNAL, O. 2014. *Úvod do studia neoliberalismu: Inspirace pro antropologii*. Praha: Karolinum.
- HENDL, J. 2008. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. 2. vydání. Praha: Portál.
- HRADECKÝ, I. 2007. *Definice a typologie bezdomovství: zpráva o realizaci aktivity č. 1 projektu Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR*. Praha: Naděje.
- HRADECKÝ, I. 2013. *Bezdomovectví si nikdo dobrovolně nevolí* [online]. Praha: Česká pozice - informace pro svobodné lidi. [25.12.2019]. Dostupné z: http://ceskapozice.lidovky.cz/tema/ilja-hradecky-bezdomovectvi-si-nikdo-dobrovolne-nevoli.A131214_230459_pozice_138007.
- HOLPUCH, P. 2011. Bezdomovectví jako přístup k životu. *Biograf*. [online]. (54), 112. Praha: Biograf. [23.11.2019]. Dostupné z: <http://wwwbiograf.org/clanek.php?clanek=v5401>.
- CHYTIL, O., KOWALIKOVÁ, I. 2018. Může být česká a slovenská sociální práce nástrojem podpory sociální změny? *Sociální práce/Sociálna práca*. 18(3), 112-125.
- CHYTIL, O. 2007. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce/Sociálna práca*. 7(4), 64-71.
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- JANEBOVÁ, R. 2018. Vybrané principy kritické sociální práce v kontextu kontroly nedobrovolných klientů. *Sociální práce/Sociálna práca*. 18(3), 5-21.
- JANEBOVÁ, R. 2018. Posedlost sociální práce managementem rizik a rezignace na potřeby. *Sociální práce/Sociálna práca*. 18(6), 39-56.

- JANEBOVÁ, R. 2019. Sociální práce, nebo sociální policie? Pronikání disciplinárních principů do sociální politiky a sociální práce. *Sociální práce/Sociálna práca*. 19(3), 5-22.
- JANEBOVÁ, R. 2020. Represe jako nová prevence sociálních problémů? Ke vztahu mezi welfare a prisonfare v teorii L. Wacquanta. *Sociální práce/Sociálna práca*. 20(2), 5-22.
- JANEBOVÁ, R. 2021. *Jak pracovat s ne/zodpovědností klientů v sociální práci? Model „společné odpovědnosti“ Iris Marion Young*. *Sociální práce/Sociálna práca*. 21(3), 128-144.
- KELLER, J. 2011. *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- KELLER, J. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- KLIMENT, P., DOČEKAL, V. 2016. *Pohled na bezdomovství v České republice*. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci.
- KOCMAN, D., KLEPAL, J. 2016. *Prostupné bydlení: evaluace*. Praha: Úřad vlády, Agentura pro sociální začleňování.
- KOPECKÁ, I. 2015. *Psychologie 3. díl: učebnice pro obor sociální činnost*. Praha: Grada.
- KUNSTOVÁ, M. 2018. *Bezdomovectví - charakteristika* [online]. Praha: MŠMT, Národní informační centrum pro mládež [04.06.2020]. Dostupné z: <http://www.nicm.cz/bezdomovectvi-charakteristika>.
- LUPTÁK, L. et al. 2013. *Neoliberalismus a Marginalita: Studie Z Českého Reálnokapitalismu*. Studijní texty. Brno: Doplněk.
- MAREK, J., STRNAD, A., HOTOVCOVÁ, L. 2012. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál.
- MAREŠ, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.

MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis Czech Sociological Review*. 36(3), 285-297.

MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. (Eds.). 2010. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. 2. vyd. Praha: Portál.

MATOUŠEK, O., KŘIŠŤAN, A. a kol. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.

MPSV. 2013. *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020* [online]. Praha: MPSV. [26.09.2021]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/koncepce-prevence-a-reseni-problematiky-bezdomovectvi-v-cr-do-roku.2020>.

MURRAY, Ch. 1998. *Příliš mnoho dobra*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.

NAVRÁTIL, P., VYSKOČILOVÁ, A. 2019. Individualizace v sociální práci s rodinou – obviňování obětí. *Sociální práce/Sociálna práca*. 19(6), 142-157.

NEŠPOROVÁ, O., HOLPUCH, P., JANUROVÁ, K., KUCHAROVÁ, V. 2019. *Sčítání osob bez domova v České republice 2019. Kategorie bez střechy a vybrané kategorie bez bytu podle typologie ETHOS* [online]. Praha: VÚPSV [12.09.2020]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_458.pdf.

NEŠPOROVÁ, O., HOLPUCH, P. 2020. Ekonomická aktivita, materiální situace a adaptace na chudobu vybraných skupin bez domova. *FÓRUM sociální politiky*. 20(3), 26-33.

NEŠPOROVÁ, O., HOLPUCH, P. 2020. *Populace osob bez domova v České republice: Osoby přespávající venku, v noclehárnách, v azylových domech a v obecních ubytovnách*. Praha: VÚPSV.

NEUMAN, W. 2007. *Basic of social research*. USA: Pearson Education.

OECD, 2018. *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility* [online]. OECD.org. [29.11.2020]. Dostupné z: <https://www.oecd.org/social/soc/Social-mobility-2018-Overview-MainFindings.pdf>

- PLEACE, N. 2017. *Evropská příručka Bydlení především*. Praha: Úřad vlády ČR, Sekce pro lidská práva.
- POTŮČEK, M., SVOBODA, R. 2020. Analýza vývoje legislativního rámce podpory návratu lidí bez domova do bydlení. *FÓRUM sociální politiky*. 20(14), 18-24.
- POWER, G., WEINFURTER, J. 2015. *Thatcherismus v českých zemích: vývoj a recepce*. Praha: Libri.
- PRUDKÝ, L., ŠMÍDOVÁ, M. 2010. *Kudy ke dnu: analýza charakteristik klientů Naděje, o.s., středisko Praha, Bolzanova*. Praha: Socioklub.
- PRŮDKOVÁ, T., NOVOTNÝ, P. 2008. *Bezdomovectví*. 1. vyd. Praha: Triton.
- RUTHJERSEN, A. L. 2007. *Neo-liberalism and health care* [online]. QUT ePrints. [16.07.2021]. Dostupné z: http://eprints.qut.edu.au/16638/1/Anne_Linda_Ruthjersen_Thesis.pdf.
- PŘÁDOVÁ, K. 2019. Aktivizace a resocializace osob v sociální nouzi. *Sociální práce/Sociálna práca*. 19(6), 21-39.
- ŠAFR, J., SEDLÁČKOVÁ M. 2006. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření* [online]. Sociologické studie 2006:7. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR [22.10.2021]. Dostupné z: <http://www.periphery.cz/download/geografie10-pilecek.pdf>.
- ŠUPKOVÁ, D. (Eds.) 2007. *Zdravotní péče o bezdomovce v ČR*. Praha: Grada.
- ŠTĚCHOVÁ, M., LUPTÁKOVÁ, M., KOPOLDOVÁ B., et al. 2008. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie: závěrečná zpráva*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- TOMEŠ, I. 2001. *Sociální politika – teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. vydání. Praha: Socioklub.
- VÁGNEROVÁ, M. 2004. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vydání. Praha: Portál.
- VÁGNEROVÁ, M., MAREK, J., CSÉMY, L. 2018. *Bezdomovectví ve středním věku: příčiny, souvislosti a perspektivy*. Praha: Karolinum.

WACQUANT, L. 2010. Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity [online]. *Sociological forum*. 25(2), 197-220 [22.10.2020].

Dostupné z: http://antoniocasella.eu/nume/Wacquant_neolib_2010.pdf .

WACQUANT, L. 2009. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity* [online]. Durham: Duke University Press [22.10.2020]. Dostupné z:

http://academia.edu/16381210/Punishing_the_Poor_The_Neoliberal_Government_of_Social_Insecurity.pdf

Ústavní zákon č. 23/1991 Sb., Listina základních práv a svobod

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 89/2012 Sb., nový občanský zákoník

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře

Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 120/1976 Sb., o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech

Sdělení č. 14/2000, Sb. m. s., sdělení Ministerstva zahraničních věcí o Evropské sociální chartě

Přílohy

Příloha A: Dotazník VUPSV	I – VI
---------------------------------	--------